

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1980. - *Exterior seen from the south-east.*

FØLLENSLEV

SKIPPINGE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til 10 øre.¹ 1454 nævnes en præst,² og 1567 havde sognet 60 tiendeydere.³ Endnu o. 1666 var patronatsretten kongelig;⁴ men 22. dec. 1687 fik landsdommer Andreas von Engberg til Ravnstrup skøde herpå.⁵ Efter dommerens død 1690 overgik kirken til datteren og dennes senere mand, Christian V.s tyske hofpræst, Hector Gottfried Masius.⁶ 5. okt. 1715 erhvervedes rettighederne af stiftamtmand Frederik Christian Adeler til Dragsholm (jfr. alterstager og sygekalk).⁷ Sønnen Frederik Adeler overdrog 21. juli 1759 kirketienden til sin svigersøn oberstløjtnant Hellmuth Gotthard Barner sammen med de to i sognet beliggende hovedgårde Algestrup og Egemark.⁸ 30. juli 1809 solgte enken Sophie Barner jus patronatus et vocandi til den københavnske grosserer Johannes Schartou, der en tid havde kammerråd Klein som medejer af de to

gårde og deres tilliggende.⁹ På en auktion 21. maj 1823 købte kammeradvokat Schönheyder på kongens vegne Egemark og Føllenslev kirketiende.¹⁰ Kronen afhændede 1842 besiddelsen til cand.jur., senere hofjægmester Christian Emil Grüner,¹¹ og kirken lå herefter under Egemark og tilhørte familien Grüner, indtil overgang til selveje fandt sted 1. sept. 1910.

Møntfund. Ved våbenhuset er fundet to middelalderlige fra Erik Glipping og Christoffer II samt tre fra 1500'rne.¹²

Kirken lå tidligere helt ensomt i det kuperede terræn øst for landsbyen, umiddelbart syd for vejen til Særslev (jfr. fig. 37); i nyere tid er bebyggelsen langs vejen nået ud hertil. Den nordlige del af kirkegården har bevaret gamle græn-

ser, mens dens søndre halvdel repræsenterer udvidelser fra 1836 og o. 1910. Senere er tillagt et smalt jordstykke langs den udvidede kirkegårds vestside, og dette afsnit er ifølge en sammesteds opsat mindsten »indviet 1949«.¹³

Kirkegårdens hegn og indgange. Den gamle del står hegned af hvidkalkede, teglhængte mure, som for hovedpartens vedkommende synes at gå tilbage til senmiddelalderen; dog er hjørnerne og de hertil grænsende strækninger samt et mindre stykke af nordmuren øst for lågen ombygget. Således fik Christen Andersen Nachtgal og Gunder Børgesen, muremestre i København, 1663¹⁴ betaling for at omlægge 108 favne af ringmuren. I forbindelse med restaureringsarbejder i slutningen af 1960'erne fornyedes den østligste del af nordmuren, hvis gamle del afdækkes af munke og nonner, mens en del af østmuren skalmuredes.

Bedst bevaret er den middelalderlige mur i vest. Materialet er munkesten i munkeskifte over en syld af kampesten. Indvendig prydes muren af savskifte under den nyere afdækning af indadvendte vingetegl, som udvendig hviler på et let udkraget skifte af kantrojste løbere. På et

enkelt sted, noget syd for kirken, brydes muren af en lille korsformet åbning - en detalje, som kendes fra flere senmiddelalderlige hegnsmure i amtet.¹⁵

Den sydlige del af kirkegården hegnes af en lav, cementeret mur fra 1911.¹⁶ Murens kerne består hovedsagelig af rå og kløvede marksten, formentlig til dels materialer, som stammer fra Ækampestensdiget omkring den ældste udvidelse mod syd.¹⁷ Det yngste afsnit skærmes af hække samt læbælte af bornholmsk røn.

Kirkegården har to hovedindgange, begge i nord ved vejen. Østligst en køreport ved ligkapellet og i vest en fodgængerlåde mellem to stensatte trapper op til våbenhuset; begge indgange lukkes af hvidmalede trætræmefløje. Af sidstnævnte er køreportens yngst og hidrører fra en ombygning 1967-68, da man sløjfede de hidtidige portpiller af røde mursten med hvidtede korsblendinger mod vejen.¹⁸ Denne Æport stammede antagelig fra o. 1900, idet man 1902 og 1908 ønskede indgangslågen fornyet tilsvarende.¹¹ Renoveringen gjaldt dog kun selve fløjen, idet pillerne allerede 1895¹⁹ fremstod i nuværende skikkelse med ud- og indvendige false

Fig. 2. Kirken og kirkegården. Luftbillede fra sydøst o. 1930. Bjergsted kommunes lokalhistoriske arkiv. - *The church and churchyard. Aerial view from the south-east c. 1930.*

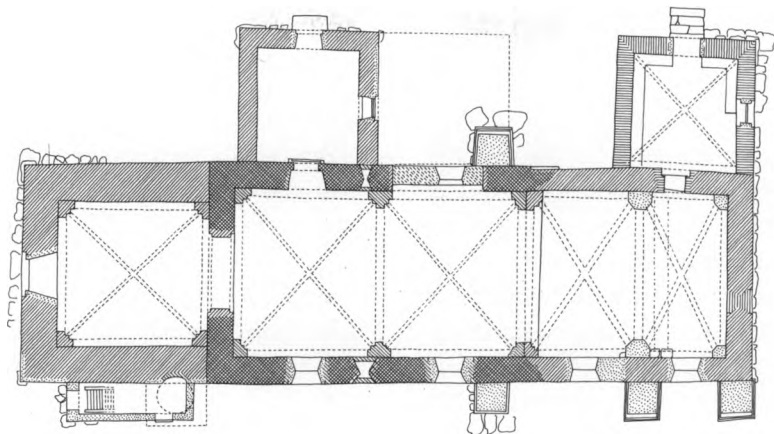

Fig. 3. Plan. 1:300. Målt af Aage Herløw 1926 og tegnet af Marianne Nielsen 1987. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

under den indadvendte afdækning af munke og nonner. Falsene antyder, at lågen rummer rester af en nedskåret (†)portal. Ved synet 1869 karakteriseredes både port og låge som brøstfældige.¹¹

- Herudover er der i østmurens nordlige del indsat en hvidmalet træremmelåge 1930 samtidig med opførelse af †nødtørftshuse på dette sted.¹¹ Den yngste udvidelse har i nord en tremmelåge mellem træstolper, som dog nu er ude af brug. - En †låge i syd, som nævnes 1668¹⁴ og 1817,²⁰ er forsvundet ved kirkegårdsudvidelserne senere i århundredet.

Indenfor kirkegårdens mure, dog fortrinsvis på den gamle del, vokser: lind, løn, ask, birk, elm, røn og en hængeask (ud for tårnet).

Bygninger m.m. på kirkegården. Et pyramideformet *mausoleum* af granit (jfr. fig. 2) ved kirkegårdens østmur er opført 1899 eller 1900 efter tegninger af arkitekt Harald Harpøth. Det afløste et ældre, hvis udseende ikke kendes.²¹ Det nuværende består af et delvist nedgravet rum med tre korsarme hvortil adgang ad en rampe med flade trin, flankeret af høje tujaer. Døren indrammes af to relieffer af sørgende engle, hugget efter modeller af Anders Bundgård. Det indre er hvidkalket og dækkes af et konisk hvælv under pyramiden, mens korsarmene har tøndehvælv.

Et *ligkapel* er opført 1967-68 (arkitekt Aage Herløw) ved det nordøstre hjørne op mod nordmuren. Den enkle bygning er af hvidskurede mursten, hængt med røde vingetegl. Portalen er i vestgavlen, tæt ved køreporten, og beskyttes af et tagudhæng. I østgavlen er der 1980 indrettet *toilet* samt rum for graveren. Bygningen afløste et †*ligkapel* på samme sted, et hvidkalket, teglhængt hus med kamtakke gavle og spidsbuet portal,¹⁸ fra slutningen af 1800'rne, som anes på et fotografi fra 1895 (fig. 4).

1668 omtales materialer fra den gamle nedrevne †*kirkelade*.¹⁴ 1930 ønskede man to †*nødtørftshuse* uden for østmuren.¹¹ De afløstes 1980 af mere tidssvarende faciliteter i ligkapellet og fjernes nogle år senere.

Et brolagt *fortov* af piksten i cement er lagt etapevis ved kirkens nordside i årene omkring 1900.¹¹

BYGNING

Kirken er et langhus, hvis vestre del udgøres af skibet til den ældste stenkirke, formentlig rejst i 1100'rne, mens den østre del, koret, er en ombygning fra 1500'nes første årtier. Sent i middelalderen er kirken endvidere udvidet med en række tilbygninger - tårn, våbenhus og sakristi

- af hvilke sidstnævnte er yngst. Rækken af tilbygninger har desuden omfattet et $\dagger$ middelalderligt kapel ved skibets nordside. Orienteringen afviger en anelse mod syd.

Materiale og teknik. Skibet er opført af rå og kløvet kamp, lagt i regelmæssige skifter à ca. 20 cm.s højde mellem hjørnekæder ifølge de til det nuværende kor udflyttede kvadre. Både ud- og indvendig dækkes murene af oprindelig, grovkornet puds. Murhøjden andrager i nord 5,2 m, målt mellem brolægning og falsgesims.

Døre og vinduer. Norddøren, som er i brug, repræsenterer en gængs romansk type med smal, rundbuet åbning mod det ydre. Indvendig er den ændret, idet vestvangen, som står omtrent vinkelret på murflugten, sekundært er om-muret med munkesten. Endvidere er den vandrette plankeafdækning borttaget (muligvis ved restaureringen 1846) og erstattet af en højerisiddende spidsbue. Syddøren er tilmuret, men dens vanger anes under det sekundære vindue.

I nord er bevaret et smalt vindue lidt øst for døren. Det er delvis synligt fra skibets og våbenhusets lofter. Ved indre murflugt overstiger bredden ikke 40 cm, og issepunktet sidder ca. 100 cm under $\dagger$ loftsbjælkerne. Udvendig er bredden mindst 48 cm.

Indre. Skibets $\dagger$ loftsbjælker har været indbygget i murkronen, hvilket fremgår af bevarede bjælkehuller samt stumpen af en afsavet bjælke - 18 x 13 cm i tv. - som endnu sidder på plads i det næststøtligste hul i syd. I alt har skibet haft 14 bjælker, hvis akseafstand svinger mellem 85 og 93 cm. Tilsyneladende har brædderne oprindelig ligget på bjælkernes overside, idet vægpudsen fortsætter helt til murkronen, ligesom et lag hvidtekalk herover også er ført videre mellem bjælkerne. - Vestgavlen er bevaret.

Ændringer og tilføjelser. Den tidligste ændring - antagelig gennemført i 1200'rne - repræsenteres af et rundbuet, smiget vindue, som ses fra loftet i den søndre mur, lidt øst for dørstedet. Denne karakteristiske senromanske udvidelse af den oprindelige lysåbning er udført af tegl, men i øvrigt helt dækket af hvidtet puds, der er lappet sammen med den oprindelige vægbehandling. I murflugten er bredden ca. 100 cm, mens lysnin-

gen (af rejste tegl) måler 37 cm. Issepunktet sidder ca. 65 cm under bjælkerne. Vinduet er lukket ved ydre murflugt i forbindelse med hvælvslagningen.

Efter opgivelsen af en kalkmaleriudsmykning fra o. 1300-50 (s. 1662) er *flankemurenes krone* ombygget, især i nord. Fornyelsen er udført med munkesten og andrager indvendig i nord mindst fire skifter, af hvilke de to øverste er kantstillede. Reparationen, der både ud- og indvendig står blank, griber stedvis ned over bjælkehullerne og har således medført pudsreparationer, som dækker kalkmalerierne. Det er derfor sandsynligt, at loftsbrædderne, der hidtil havde været henlagt på bjælkernes overside, nu er blevet sømmet fast til undersiden. Udvendig krones de ombyggede flankemure af en falsgesims, der mod våbenhusets loft fremtræder med kantstillet løberskifte, hvorover to, trinvis udkragede kopskifter.

Også *vestgavlen* er ombygget ved en forhøjelse med munkesten, synlig fra mellemstokværket af det senere tilføjede tårn. Forhøjelsens nordre side, der er bedst bevaret, er en kam med musetrapper, brudt af tinde.

Inden opførelsen af langhuskoret har man indbygget to *hvælv* i skibet, formentlig i 1400'rne. De hviler på falsede vægpiller og har spidse skjold- og gjordbuer af helstens bredde, mens ribberne er halvtstens. Der er overribber, dels lette med trinkamme, dels helstens med bindertænder. - Muligvis er de to store fladbuede $\dagger$ vinduer i syd, hvis vanger og stik anes omkring de nuværende åbninger, indsat samtidig med hvælvslagningen og den nye inddeling af rummet.

Tårnet synes ifølge blændingskompositionerne opført i tiden henimod 1500. Det hviler på markstenssyld, og samme materiale er benyttet i murenes nederste del, men afløses af munkesten i munkeskifte allerede inden mellemstokværket. Forbindelsen mellem skib og tårnrum tilvejebringes af en spidsbuet arkade med fals på begge sider, brudt igennem skibets vestgavl. Tårnrummet overdækkes af et hvælv, der utvivlsomt er samtidigt, selv om det hviler på falsede vægpiller. Skjoldbuerne er spidse og helstens, rib-

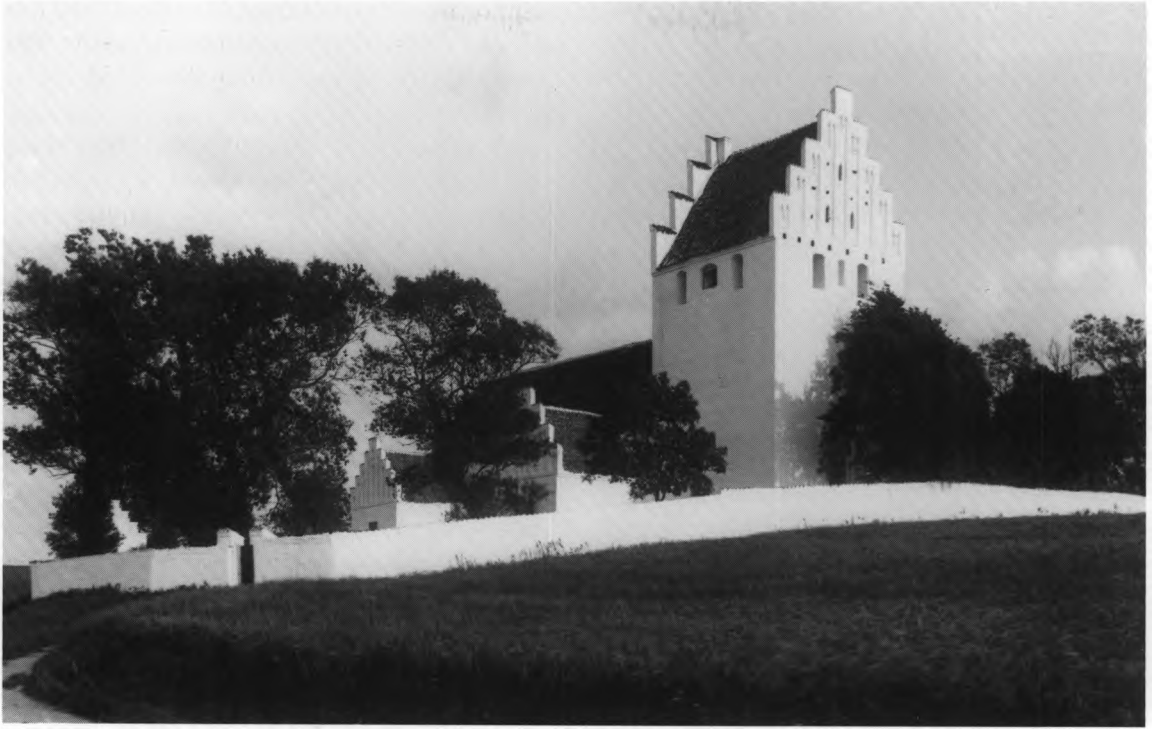

Fig. 4. Kirken set fra nordvest. Ivar Hertzsprung fot. 1895. - *The church seen from the north-west.*

berne halvtens, og der er overribber med trinkamme. Det spidsbuede vestvindue med støbejernsstel er indsat ved en restaurering i 1800'rne. Det indrammes udvendig af et højsiddende spidsbuet spejl, hvorfor den oprindelige åbning snarest har været fladbuet.

Adgangen til de øvre stokværk sker nu gennem et trappehus i syd (s. 1662), men foregik oprindelig via en *fritrappe* i nord, hvis fladbuede åbning er tilmuret ved ydre murflugt. Mod mellemstokværket er den tilgængelig og viser et loft af trinvis stigende binderstik. Væggene i dette første stokværk brydes i øvrigt for de tre siders vedkommende af slanke, fladbuede blændinger, koblet to og to, bortset fra nordvæggen, som kun har én (med spidsbuet jernvindue fra 1901)¹¹ på grund af den oprindelige overdør. I skibets taggavl er indmuret en fladbuet dør med fals mod tårnet.

Klokkestokværket har relativt små, fladbuede glamhuller til alle verdenshjørner. I øst er der to, mens de øvrige sider oprindelig alle havde tre. Dette gælder fortsat nordsiden, hvor det mid-

terste glamhul er bredere, formentlig af hensyn til klokkernes indhejsning; sekundært er det mindsket i højden. I vest er midteråbningen derimod smallere og nu tilmuret mod det indre. Endnu i slutningen af 1800'rne fremtrådte sydsiden med tre ens glamhuller.²² Ved en ombygning og skalmuring få år senere blændedes det midterste, og bunden hævedes i de to flankerende. - Begge flankemure afsluttes med dobbelt falsgesims.

De øst-vestvendte taggavle er indbyrdes forskellige, både hvad angår blændingskomposition og kamtakernes antal, men er formentlig ikke desto mindre samtidige. Østgavlen har syv let brynede kamtakker (fig. 5) og samme antal spidsbuede højblændinger med stavværksdelt bund: to blændinger med spærformet afdækning, samlet under tilsvarende stik. Kompositionen genfindes på tårnet i Særslev og kendes i øvrigt fra en række andre sjællandske kirker.²³ Vestgavlen har ni kamtakker og samme antal højblændinger, hvis trappeformede, tvillingdelte afdækning samles på hængestav med falset

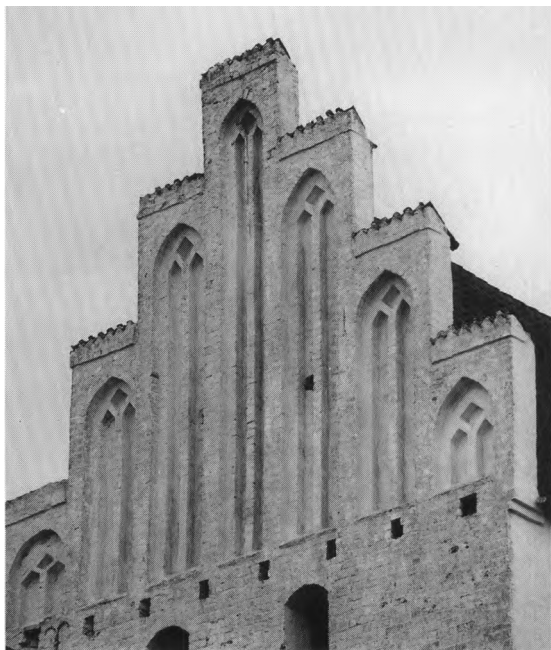

Fig. 5. Tårnets østre taggavl (s. 1657). Thora Fisker fot. 1966. - *East gable of the tower.*

konsol; i de tre midterste blændinger er der smalle lyssprækker med trappestik.

Foden af begge gavle markeres af to skifter høje, gennemgående bomhuller, som ved hjørnerne strækker sig diagonalt gennem murlivet. Et sæt tilsvarende huller i højde med klokkestokværkets gulv er nu blændet ved ydre murflugt, men synlige i det indre,²⁴ bortset fra den ommurede sydside. Tilsvarende bomhuller, som har kunnet benyttes ved reparation og kalkning kendes fra talrige senmiddelalderlige tårne.²⁵

Våbenhuset er opført af munkesten i munkeskifte over en syld af marksten, der er synlig i vest og på gavlens vestligste del. Bygningens østmur er formentlig delvis levn af vestmuren til et ældre, øst herfor liggende $\dagger$ kapel (s. 1660), jfr. taggavlens asymmetriske placering. Det nærmere forhold mellem de to bygninger lader sig dog ikke afklare uden arkæologisk undersøgelse af murværk og fundamenterne til den forsvundne tilbygning. Flankemurene har dobbelt falsgesims, der i øst nødvendigvis må være sekundær og oplagt efter kapellets nedrivning. I østmuren åbner sig et firkantet, afsproset træ-

vindue, indsat i en fladbuet blænding, som kan være levn af en dør til det nedrevne kapel. Taggavlen (fig. 7) har syv kamtakker (foruden en diminutiv ottende ved overgangen til det nedrevne kapels gavl) og otte højblændinger med vekslende afdækning: De to yderste har i begge sider vandret overside, delt af to trinvis udkragede binderskifter. Herefter følger to spidsbuede, en på hver side af den bredere midterblænding, som tvillingdeles af halvstensstav med tværstillet sten og afdækkes af trappestik. Kompositionen krones af cirkelblænding. Gavlfoden markeres af savskifte, og umiddelbart herunder anes et spidsbuet stik, som er levn af et spejl over den oprindelige, fladbuede? dør. Denne er engang i 1800'rne afløst af den nuværende spidsbuede dør med udvendig fals. De flankerende cirkelblændinger er imidlertid oprindelige.

Ifølge en plan, tegnet ved kirkens beskrivelse 1895 besad rummets østvæg da to nicher omkring vinduet. Tilbygningen har lavt styrtrumsloft med seks skifter høje flankemure.

Langhuskoret må være opført i 1500'ernes første fjerdedel og oprindelig med indbygget $\dagger$ sakristi,

Fig. 6. Sakristiets gavl (s. 1660). HS fot. 1986. - *Gable of the sacristy.*

som det kendes fra bl.a. Kundby (s. 626f.), hvis kor i øvrigt kan fremvise andre lighedspunkter (gesims, blændinger). Forud for opførelsen er det gamle kor og hovedparten af skibets triumfgavl revet ned. Markstenene herfra er genanvendt i det nye kors nedre partier, mens murene højere oppe er af munkesten i munkeskifte. En undersøgelse ved østgavlen 1983 viste, at fundamentet under den fremspringende syld var sat af store kampesten i mere end en meters dybde. Det syntes endvidere, som om man forud for eller under byggeriet ved en påkørsel af fyld havde etableret en nogenlunde plan byggegrund, her hvor terrænet falder mod øst og nordøst. Alligevel har murenes stabilitet siden opførelsestidspunktet været utilfredsstillende.

Dette kan have været medvirkende til, at det indbyggede sakristi blev opgivet til fordel for den nuværende tilbygning, som afstiver korets nordøstre hjørne, mens man for sydsidens vedkommende har opsat støttepiller (s. 1660). Det indbyggede sakristi, som allerede i 1500'erne er afløst af det nuværende, giver sig udvendig til kende ved en blændet åbning i gavlens søndre halvdel, med spidsbuget stik i det ydre, fladbuet indvendig. Det må være levn af et (fladbuet) vindue med ydre spidsbuget spejl som i Kundby. Den oprindelige disposition rører sig endvidere i placeringen af vinduerne på sydsiden af det ensidigt belyste kor. Endnu 1895 var der således intet vindue i det østlige fag; det indsattes først o. 1915,¹¹ tilsyneladende i en tidligere åbning, som kan have været sakristiets blændede sydvindue. Det oprindelige kor på ét fag fik lys gennem et fladbuet vindue, hvis stik er synligt i det ydre, øst for det nuværende.

Flankemurene har bevaret deres afsluttende trappefrise under dobbelt falsgesims; derimod er taggavlen væsentlig reduceret gennem århundreders reparationer. Således er kamtakkerne skåret væk, og af højblændingerne, der må have omfattet ni, muligvis flere, er nu kun bevaret otte. Heraf har alene tre oprindelig afdækning med de stejle trappestik, som kendes fra flere andre blændingskompositioner på egnen.²⁶ De øvrige står nedskåret og afdækket med simpelt spærstik. - Usædvanlig i denne sammenhæng er

Fig. 7. Våbenhusets gavl (s. 1658). HS fot. 1986. - *Gable of the porch.*

de gennemløbende, to skifter høje bomhuller ved gavlfoden - et træk, som fortrinsvis kendes fra tårne.

Korets indre opdeling er ændret flere gange, først ved fjernelsen af sakristiets skillemur, som muligvis giver sig til kende i et par fremspringende syldsten i syd. Hertil kommer, at de to nuværende hvælv, som stammer fra 1846,²⁷ har en anden udstrækning. Oprindelig strakte det egentlige og eneste korhvælv sig længere mod øst, hvilket fremgår af det ældste sydvindue, af det på loftet synlige skjoldbuefelt samt af en $\dagger$ kalkmaleriudsmykning og vægpanelerne. Af dette $\dagger$ hvælv er de falsede hjørnepiller i vest bevaret med den hertil hørende helstens brede og spidse gjordbue, der nøje er passet sammen med den østligste skjoldbue i skibets hvælv. Det er derimod uvist, hvorledes det østlige hvælvfag, d.e. sakristiet, har været udformet. De to nuværende *hvælv* er muret af små gule sten; de hviler på polygonale væg- og hjørnepiller med

Fig. 8. †Kalkmalerifragmenter på nordvæggen i tredje fag (s. 1663). Egmont Lind fot. 1961. - †*Fragmentary murals on the north wall in the third bay.*

to skifter, trinvis fremspringende kragbånd. Skjold- og gjordbuerne er runde eller elliptiske; på vestfagets nordre skjoldbue var tidligere malet årstallet »1846« (jfr. fig. 10).

Sakristiet (fig. 6) ved korets nordside må som ovenfor beskrevet være rejst efter opgivelsen af det oprindelige, snarest i årtierne efter 1500'ernes midte. Materialet er munkesten i uregelmæssig skiftegang over en kraftig markstenssyld, som er særlig fremtrædende i øst. Flankemurene har dobbelt falsgesims og i øst sidder et fladbuet, ud- og indvendigt falset vindue, med nyere, afsprosset trækarm. Taggavlens fod markeres af et savskifte, og herover rejser sig ni højblændinger under samme antal kamtakker. De fire par flankerende blændinger har uklart markeret afdækning (spærstik og mellemtning mellem spids- og rundbuer), mens den midterste, som er bredere, står med tvillingdelt, vandret afdækning under toptindens kronende cirkelblænding.

Det indre dækkes af et lavtsiddende, samtidigt hvælv, som hviler på forlæg i murene undtagen mod koret, hvor der er en svagt tilspidset, helstens skjoldbue; ribberne er halvtstens. Den fladbuede dør til koret er falset mod sakristiet. En retkantet, plankeafdækket dør til det ydre er muligvis indsat i gavlen 1667, da præsten ønskede direkte adgang til kirkegården for at kunne sætte en stopper for »den uskikkelighed som der blev bedrevet under sangen førend prædikenen begyndtes«.¹⁴

†*Kapel.* En blændet, spidsbuet arkade i nord-siden af skibets østligste hvælvfag viser, at skibet engang har haft en tilbygning på dette sted. Hvælvdelingens forhold til denne arkade, hvis østre vange er affaset mod det indre, tyder på, at kapellet er rejst inden skibets indhvælvning. Meget taler endvidere for, at våbenhuset (s. 1658) er bygget op mod den forsvundne tilbygning; men det nærmere indbyrdes forhold, kapellets udstrækning og mulige aftryk efter hvælv på våbenhusets østside, er spørgsmål, som kun kan afklares ved en arkæologisk undersøgelse. - Et fotografi (fig. 8) af kalkmalerifragmenter i skibets hvælvfag ud for bygningen synes at vise farvespor (bl.a. en vandret grænse-linje) på den med store sten blændede arkade; i så fald er kapellet muligvis nedrevet allerede inden middelalderens udgang.

†*Trappehus.* Hvornår tårnets nordlige fri-trappe er opgivet, kan ikke siges med bestemt-hed; men formentlig er den allerede i middelalderen afløst af et muret trappehus i syd. Sidst-nævnte, der repareredes 1663²⁸ og endnu nævnes 1824, giver sig til kende ved spindelens cirkelformede indskæring i tårnets murværk bag det nuværende trappehus. Den fungerende, fladbuede overdør er rimeligvis indsat samtidig med opførelsen af det ældste trappehus; dog er dens vanger repareret med små gule sten.

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Som beskrevet i forbindelse med korudvidelsen (s. 1659) har byggegrunden lige siden middelalderen givet problemer med stabiliteten. Derfor er der ved langhusets flankemure rejst *støttepiller* - tre i syd og en i nord - som er af små sten og let skrånende, bortset fra sydsidens vestligste.

Fig. 9. Indre, set mod vest. NE fot. 1980. - *Interior to the west.*

Formentlig er disse piller ommuret og suppleret i 1800'rne; for allerede 1670 fornyedes en støttepille og en anden opsattes i syd »uden for prædikestolen«, hvortil præsten bidrog med 250 mursten.¹⁴ 1846²⁷ ønskede man rejst endnu en pille i syd »mellem de to andre«, og det kan være ved denne lejlighed, da korhvelvet fornyedes, at de tre skrånende piller har fået deres nuværende form.

Hvælvenes udadrettede tryk på murene har man søgt modvirket ved indlægning af (†)træankre i langhuset. 1662¹⁴ indførte Niels Sørensen i Alleshave to nye bjælker under den »meget brøstfældige« hvælvning i koret. Ved ombygningen af sidstnævnte 1846 har man opsat nye, og 1862 stod langhuset med fem træankre.¹¹ Heraf

er bevaret ét langs korgavlen bag altret, mens de resterende er fjernet i vort århundrede;²⁹ først de to i koret, som endnu ses på ældre fotografier (fig. 22) og sidst bjælken i det tredje fag, som nedtoges ved restaureringen 1967-68.

Reparationer af tårnet omtales forholdsvis hyppigt. 1663 indlagde to københavnske muremestre, Christen Andersen Nachtgal og Gunder Børgesen, fem ankre til støtte for tårnet, hvis trappehus som beskrevet fornyedes samtidig. 1668 indlagde snedker Bent Rasmussen et nyt loft med materialer fra den nedbrudte kirkelade.¹⁴ I 1800'ernes første årtier klages over brøstfældighed, bl.a. en revne i det sydvestre hjørne²⁰ (jfr. desuden klokker og klokkestol). Den†pille, som opførtes ved hjørnet i århundredets andet

år, synes ikke at have været meget bevendt, for allerede 1827 havde den givet sig væk fra tårnet, som var revnet og sunket.³⁰ Hvornår den omtalte brøstfældighed er afhjulpet fremgår ikke klart; men det må senest være sket i forbindelse med korets fornyelse 1846 under den nye ejer. Under alle omstændigheder fjernedes pillerne ved sydsiden, herunder den østre med spindeltrappen, som erstattedes af det nuværende *trappehus* - et usædvanlig misklædende arrangement i form af en tresidet udbygning omkring stigen op til den gamle overdør. Materialet er små gule sten, og adgangen sker gennem en fladbuget dør mod vest. Under trappestigen er der et redskabsrum (tidligere *†kulhus*),³¹ hvortil adgang gennem en firkantet dør mod syd; et lille vindue øverst i trappehusets østgavl fik ved århundredskiftet indmuret vinduesramme med glas.¹¹ - 1904 var sydmuren revnet og udbuet.¹¹ Problemerne må være løst ved ommuring af den øvre del (inklusive glamhullerne), mens man indvendig har afstivet mellemstokværkets spareblændinger med støttebuer af træ. Endelig vidner syd- og vestsidens talrige skalmursankre om århundreders reparationer af disse særligt udsatte sider af tårnet.

Ved en *hovedstandsættelse* 1846 blev korets hvælv fornyet (s. 1659). Hvilke arbejder den ny ejer i øvrigt lod udføre, vides ikke, og det er følgelig ikke sikkert, at en række andre ændringer og reparationer, som synes at skulle henføres til 1800'erne, er gennemført ved denne lejlighed. Eksempelvis havde langhuset ved beskrivelsen 1862 fire vinduer mod syd samt et lille firkantet med kun fire rudre mod nord.¹¹ Sydsidens var dengang som nu udvendig indsat i spidsbuede blændinger af uvis alder, mens åbningerne lukkedes af afsprossede trævinduer, formentlig de samme som 1824 sagdes at være anskaffede for »en del år siden«.³² 1870¹¹ afløstes de af de endnu bevarede støbejernsstel, svarende til et åbenbart lidt ældre i tårnet; tilsvarende åbning indmuredes i nordsiden.

Tagværker. Skibet, koret og våbenhuset har bevaret middelalderlige, til dels oprindelige tagværker af eg. Langhusets to afsnit har adskilte dragerstole; men af ensartet opbygning med

dragere under begge lag hanebånd og krydsbånd i længderetningen mellem kongerne. Spærstiverne er kæmmet ned over spærfoden og herunder affaset. - Våbenhusets stol er på seks fag med dragere under det nederste af to lag hanebånd; drageren hviler på konger ved gavlen samt mod skibet, og der er skråbånd mellem drageren og kongerne samt det næstyderste sæt spær. De lodrette spærstivere er kæmmet ned over spærfoden.

Kirken står i dag hvidkalket ude som inde, og hængt med røde vingetegl, fornyet 1967-68. Sakristiets gulv er af ældre gulsten, lagt på fladen uden fuge. Koret, der er hævet et trin over skibet, har nye gulsten, lagt 1967-68 på fladen med knivfuger; trin af kantstillede sten med fuge. I skibet er der ferniseret bræddegulv i stolene, mens midtergangen har kvadratiske og kantstillede sten, delvis dækket af en kokosløber. Tårnummet, der er hævet et trin, har et tilsvarende gulv, og endelig er der i våbenhuset diagonalt lagte gule fliser uden fuge; bjælkeløftet er malet lyst gråt.

Opvarmning. 1883 anbragtes en kakkelovn i skibets nordside; allerede 1891 flyttedes den på grund af røggen til nordvesthjørnet, hvor en ny ovn opstilledes 1897.¹¹ Efter 2. verdenskrig afløstes den udtjente ovn af elektrisk opvarmning.

(†) KALKMALERIER

1906 indberettedes fund af kalkmalerier, som herefter stod fremme en årrække, indtil kirkens overgang til selveje. 1961 afdækkede man nye fragmenter, ligeledes på vægge og hvælv, som dog atter kalkedes over efter præparering. Fundene, hvis placering og karakter tilsyneladende kun dokumenteres af en række fotografier, omfattede mindst to middelalderlige udmalinger, af hvilke levninger af den ældste er bevaret på nordre overvæg af det oprindelige skib.

1) 0.1300-50. Inden hvælvslagningen har det gamle skibs nordvæg stået dækket af en malericyklus, der formentlig har strakt sig videre på rummets øvrige sider foruden i det oprindelige

Fig. 10. Scener af Kristi liv og lidelseshistorie. †Kalkmaleri o. 1525 på nordvæggen i andet fag (s. 1664). E. Lind fot. 1961. - *Scenes from the Life of Christ and the Passion. †Mural painting c. 1525 on the north wall in the second bay.*

kor. Nordvæggens udsmykning har været disponeret i to billedrækker med en kronfrise, ca. 14 cm under bjælkeloftet. De billedfragmenter, som kan identificeres med nogenlunde sikkerhed, viser, at udsmykningens emne har været Skabelsen.

Af den øverste række sås i det vestre skjoldbuefelt pattedyr, fugle og fisk, d.e. skabelsen af dyrene. Rækkens fortsættelse mod øst er svagt synlig på overvæggen og viser to glorieprydede personer umiddelbart vest for det romanske vindue: den skabende Gud (med skriftbånd) og en ledsagende engel. Øst for vinduet anes to cirkler, skilt af en tredje, hvorfra der udgår stråler; formentlig forestillende firmamentets skabelse. De bevarede spor længere øst på overvæggen er for svage til, at en bestemmelse af motivet er mulig.

Af den nedre frise sås vestligst et nøgent men-

neske - antagelig Adams skabelse - og længere mod øst i samme felt to oksehorn. I det østre skjoldbuefelt (fig. 8) sås vest for vinduet først en

Fig. 11. †Kalkmaleri på østkappen af det vestligste hvælv (s. 1664). Egmont Lind fot. 1961. - †*Mural painting on the east cell of the westernmost vault.*

nøgen skikkelse - Evas skabelse? - tæt efterfulgt af Syndefaldet med Eva og Adam spisende frugterne af Kundskabens træ, om hvis stamme slangen (med menneskehoved) snoede sig. Østligst i samme billedfrise (øst for vinduet) var malet Kain og Abels offer.

Malerierne er udført på den groft afkostede vægpuds med okker og cinnober som hovedfarver; endvidere anes rester af blågrå farve. I såvel stil som programvalg knytter udsmykningen sig til arbejder af et værksted, der bl.a. er repræsenteret i Butterup, Tølløse og Ågerup.³³

2) 0.1525 er langhuskorets vægge (muligvis tillige det forsvundne *†hvælv*) udsmykket med billeder af bl.a. Kristi passionshistorie; malerifragmenter på skibets vægge og hvælv synes at tilhøre samme cyklus, omend det på det foreliggende grundlag ikke kan afgøres med sikkerhed.

Mest sammenhængende var malerierne på *korets nordvæg* (fig. 10), hvor man afdækkede væsentlige partier af tre billedfriser, kun beskåret af renæssancepanelet og hvælvet fra 1846. I den øvre række var malet Den hellige Familie med Anna Selvtredie i centrum. I mellemste række, som adskiltes fra den øvre med en sig-sagbort var tre scener af Kristi lidelseshistorie: vestligst Hudflettelsen, hvor to bødler pisker løs på den til søjlen bundne Kristus, mens en tredje knæler ned for at binde sit ris. Herefter fulgte i midten Tornekroningen med den kjortelklædte, siddende Kristus, omringet af to bødler, der med korslagte stave trykker tornekronen ned over Frelserens hoved. Østligst i frisen fulgte et stærkt beskåret billede, formentlig forestillende Ecce Homo: En fornemt klædt person - Pilatus? - fremviser den bundne Kristus. Herunder fulgte en tredje billedfrise, adskilt fra den mellemste ved en bort med bølgeranke. Kun et gloriepyrde hoved i det vestligste felt blev dog afdækket. - Karakteristisk for nordvæggens billeder var bødlernes tidstypiske modedragt med komulesko og - i Tornekroningen - bødlernes opslidsede ærmer. Baggrunden udfyldtes med stregstjerner.

Det billedfragment, som afdækkedes på *skibets sydvæg*, angiveligt i det vestligste hvælvfag,

vest for vinduet, er vanskeligt at identificere. Bedst bevaret var en høj mandsperson, der ikklædt opslidset modedragt, stod med løftet hånd og hævet blik; bag ham hoveder af en række tilskuere. Der kan have været tale om en korsfæstelsesscene med den romerske centurion som dominerende skikkelse blandt tilskuerne; men den ringe plads, der i givet fald var tilmålt Kristi kors i det vestligste hjørne - taler på den anden side imod en sådan tolkning.

På *skibets nordvæg*, i langhusets tredje fag, sås på stikket til den spidsbuede arkade levn af et velkendt ornament i form af en stav med omvundet bånd (fig. 8). Endvidere anes på fotografiet i bunden af den blændede arkade en vandret streg, som løb videre mod vest på selve væggen. På det foreliggende grundlag kan det dog ikke afgøres, om der var tale om levn af middelalderligt kalkmaleri - i så fald udført efter blænding af arkaden til det forsvundne kapel.

På østkappen af *langhusets tredje hvælv* afdækkedes dele af Helligåndens udgydelse. Maria var fremstillet med hænderne opløftet i bøn og omgivet af apostlene, blandt hvilke Petrus fremhævedes særligt. Alle havde de glorie, og fra himlen udgik stråleglans; baggrunden var udfyldt af stregstjerner.

Kapperne i *langhusets vestligste hvælv* (fig. 11) har vært udsmykket med billeder af gammeltestamentlige profeter, voksende op fra blomsterkalke - et motiv, der kendes fra adskillige senmiddelalderlige udsmykninger. Profetierne har været anført på minuskelskriftbånd.

INVENTAR

Oversigt. Fra middelalderen er bevaret den enkle, romanske døbefont af granit, hvori ligger et messingfad udført o. 1500, endvidere et gotisk korbuekrucifiks, som nu hænger på skibets nordvæg. Derudover præges kirkens indre af talrige anskaffelser i årene o. 1600: Først alterbordsforsiden fra 1590, derefter prædikestolen 1595, og engang mellem 1596 og 1614 synes altertavlen at være kommet til. Det kan aflæses af dens usædvanlig mange skårne og malede våbener, bomærker, initialer og indskrifter, som ikke blot meddeler sognepræstens og kirkeværgernes navne, men også oplyser, hvem der var provst, biskop og kirkeejer. Ved samme tid må vægpanelerne i lang-

Fig. 12. Indre, set mod øst. NE fot. 1987. - *Interior to the east.*

husets andet fag være anbragt. Et pulpitur fra 1625 fjernedes engang i 1800'rne, mens pengeblokken, som ligeledes må formodes at stamme fra 1600'rne, er i behold. Den ene af klokkerne er støbt 1615 og ligesom altertavlen forsynet med den daværende sognepræst, Niels Hansens navn. Hans gravsten står nu i våbenhuset sammen med tre andre, hvoraf de to over efterfølgere i embedet. En mindre, medtaget sten over Niels Hansens søn, der døde som tiårig, ligger på kirkegården vest for tårnet.

1700'rne repræsenteres af to store alterstager med kirkeejeren, Frederik Christian Adeler's navn og årstallet 1716. Ved en istandsættelse 1859 opstilledes de nuværende stolestader.

Alterbordet er ifølge en indberetning fra 1895 af sten, men skjules i dag af paneler.

Alterbordspanelerne er fra 1590. Forsiden (fig. 13) har tre arkadefelter adskilt og flankeret af pilastre; i sviklerne ses hoveder indfattet af treblade beslægtet med de i landsdelen ret hyppigt forekommende, jfr. f.eks. forsiderne i Kundby (s. 636 med fig. 20) og Hørve (Ods hrd.), hvor hovederne dog sidder i en roset. Den glatte postamentfrise har indskrift med reliefversaler: »Verbvm dommini(!) manet in æternvm anno dom(i)ni 1590«. Et bræt, som oprindelig var en del af gesimsen, er nu flyttet op under altertavlen, hvor det fungerer som et ekstra postament. Ved flytningen blev det afkortet i den ene ende, således at indskriften, ligeledes med reliefversaler, nu lyder: »(15 ...) indesinenter predicandvm est eramsi (etiamsi) emendatio vite non seqvatur 90« (der skal prædikes uden ophør, omend et bedre levned ikke bliver følgen). Den østligste del af bordets nord- og sydside dækkes af glatte, lodrette brædder. På den bageste del er gesimsen bevaret, hvorimod den, sandsynligvis i forbindelse med den nye alterbordsplades anbringelse, er fjernet fra forsiden og flyttet op under altertavlen.

Stafferingen, for en stor del nymalet 1906,³⁴ består af rødt, grønt og gråt; indskrifternes versaler er røde på gylden bund. I arkadefelterne ses sorte arabesker med gul baggrund eller omvendt.

†*Alterklæder*. De ældste inventarier fra 1647 og 1667 nævner et alterklæde uden nærmere beskrivelse.³⁵ 0.1760³⁶ omtales et rødt plydsesalter-

klæde med årstal og initialer af guldbogstaver udført i perlestikkerarbejde: »F.C.A. 1715« for kirkeejeren Frederik Christian Adeler (sml. også sygesæt). 1847 fandt synet, at alterklædet burde opfarves karmosinrødt, og atter 1858 ønskedes det fornyet eller opfarvet. Udsættelsen gentoges 1874;³⁷ 1862 nævnes et fløjlsalterklæde. 1906 foresloges et nyt fløjlsalterklæde med ægte guld-kors anskaffet, eller alterbordets udskårne forside og endestykkerne kunne restaureres,¹¹ hvilket blev resultatet.

Altertavlen (fig. 13) er udført mellem 1596 og 1614, jfr. malede initialer på fodstykket; i storstykkets midtfelt sidder et maleri fra 1834. Tavlen er af firøjletype med kvartrund baldakin. Under postamentet, hvis fire fremspring ikke korresponderer med storstykkets søjler, er anbragt et meget lavt fodstykke flankeret af volutter, der støtter storstykkets yderste postamentfremspring. Disse har på forsiden våbener, regnet fra nord: kongerigets tre løver, Christian 4.s kronede monogram, i hans egenskab af kirke-ejer, Frederik 6.s tilsvarende, anbragt i forbindelse med en restaurering af tavlen 1833 og indsættelse af storstykkemaleriet det følgende år,¹¹ og endelig Sjællands biskop 1591-1614, Peder Johannes Winstrups våben. De fire søjler med korintisk kapitæl og prydbælte bestående af volutter omkring stiliserede frugter og blade deler storstykket i et bredere midtfelt og smallere sidefelter. Sidstnævnte har arkader, hvis kannelerede joniske pilastre forneden smykkes af diamantbosse; i sviklerne sidder englehoved. Midtfeltet har antagelig haft en lignende udformning, muligvis med dobbeltarkade som den nært beslægtede tavle i annekskirken Særslev.

Mellem den lave gesims og topstykket er indskudt en hvælvet, stjernebestrøet baldakin med volutformede hængestykker afbrudt af englehoveder (fig. 15) over frisefremspringene samt på

Fig. 13. Alterparti med alterbordsforside fra 1590 (s. 1666) og jævaldrende altertavle (s. 1666). Storstykkets maleri, der forestiller Kristus i Emmaus, indsattes 1834 (s. 1669). NE fot. 1980. - *Altar with frontal from 1590 and contemporary altar-piece. The painting on the central panel representing Christ in Emmaus was put up in 1834.*

midten. Topstykket deles og flankeres af halspilastre med løvemaske på skaftet; i felterne arkader med æggstavprydede bueslag, som hviler på kannelerede joniske pilastre, så brede, at der uden for bueslaget og sviklens englehoved er plads til en stående volut (fig. 16). Denne detalje kendes fra de beslægtede tavler i Sønder Jernløse og Jyderup (s. 143 og 743, fig. 14); sidstnævnte er desuden forsynet med samme lave fodstykke som nærværende tavle. Topvingerne har rovfuglehoved foroven og -klo forneden, derudover bladværk og medaljon hvori sol. På hjørnerne pyramidespir. Tavlen krones af trekantgavl, hvori nyere (?) velsignende Kristus; over topstykkets yderste pilastre er anbragt vaser.

Stafferingen er den oprindelige, der blev fremdraget og suppleret 1906, jfr. indskrift med hvidmalede versaler bag på tavlen.³⁸ Indskriftene er gyldne på sort bund, i fodstykke, postament og gesimsfrise med versaler, i øvrigt frak-

Fig. 14. Alterkalk skænket 1645, udført af Niels Christensen, Århus (s. 1669). NE fot. 1980. - *Chalice donated 1645, executed by Niels Christensen, Århus.*

Fig. 15. Detalje af altertavlen (sml. fig. 13). Englehoved mellem baldakinens hængestykker (s. 1666). NE fot. 1980. - *Detail of the altar-piece, cf. fig. 13. Angel's head between pendants on the canopy.*

tur. På fodstykkets fremspring ses stærkt opmalede initialer og bomærker henvisende til de personer, der har haft med anskaffelsen at gøre, og som nævnes i de mellemliggende felter: »?S«, »Georgi(vs) Iacobi pastor Calenb(orgi) prepo (sitvs)«, »NIS«, »Nicolavs Iohanes(!) Saxild pastor hvi(vs) loci«, »PO«, »Pavlvs Olai Olavs Petri tvtores« og på sidste fremspring »OP«. Der er tale om provsten, Jørgen Jakobsen, præst i Kalundborg 1572-1615, sognepræsten 1596-1623, Niels Hansen Saxild (sml. klokke nr. 1 og gravsten nr. 3) og kirkeværgerne, Poul Olsen og Ole Petersen. Postamentfelternes indskrifter på latin citerer Es. 53 »ipse avtem vvlneratvs est __«, 1 Kor. 15,54 »absorpta est mors ...« og Ef. 4,8 »ascendit in altvm ...«.

Indskriften i storstykkets sidefelter lyder: »Og De Kom nær til Byen, som De gik til ... Luc. 24 v. 28-31« og topstykkets: »Herren Velsigne Dig og Bevare Dig ...«. Gesimsfrisens versaler: »Ego sv(m) d(omi)n(v)s deo tvvs ... act. 2«.

Da synet 1905 forlangte tavlen restaureret, stod den med meget mørke farver; af fotografier fremgår, at de langt færre frakturindskrifter, i postamentet var: »Troee«, »Haab« og »Kierlighed«, i storstykkets sidefelter: »Lucæ Evangelium V(ers) 26, Burde det ikke Christus at lide dette ...« og »24 Capitel V(ers) 32, Brændte ikke vore Hierter i os ...«.

Fig. 16. Søndre del af altertavlens topstykke med oprindelige frakturindskrifter i felterne, sml. fig. 13 (s. 1668). NE fot. 1980. - South side of the top piece, cf. fig. 13.

Maleriet i storstykkets midtfelt, som indsattes 1834, er malet med olie på lærred.³⁹ Det måler 130 x 108 cm og forestiller Kristus i Emmaus. Figurernes dragter er røde, blå, gule og lys lilla, baggrundens klæde grønt, aftenhimlen bagved rosa.

†*Malerier.* 0.1760 sås i »altertavlens tre dele« malerier forestillende Opstandelsen, Korsfæstelsen og Himmelfarten,³⁶ sml. annekskirkens altertavle, der synes udført med hovedkirkens som forbillede.

†*Altertavle.* 1809 svarede sognepræsten på Oldsagskommissionens forespørgsel, at der i kirken fandtes træfigurer fra en nedbrudt altertavle fremstillende Kristi lidelseshistorie. Beskrivelsen antyder, at det har drejet sig om relieffer fra en sengotisk fløj altertavle fremstillende Korsegangen, omtalt som »Kristi henførelse til retterstedet bærende korset tillige med Simon af Cyrene, der hjalp med at bære det«. De øvrige stykker kunne ikke forklares og mentes heller ikke at fortjene en plads i (National)museet.

Altersølv. *Kalk* (fig. 14) skænket 1645, 20 cm høj, ottetunget fod med bred fodplade og standkant med sigsaggraving foroven og forneden. Det fornyede, cylinderformede skaft brydes af flad knop, som samtidigt er blevet forstærket med en glat, tunget plade på over- og under-siden.⁴⁰ Den oprindelige knop har nu næsten helt udslidt graveret rudeformet felt mellem tungerne. Under fodpladen graverede versaler: »H(r.) Anders Mortensen Sogneprest thil Fø-lisløf Kierke 1645. LRSM? Kierckeverg(e) P.P.S. Herrisfogit«. På fodpladen skjoldformet mestermærke hvori NC for Niels Christensen, der fik borgerskab i Århus 1637 og omtales der 1638-42 og 1656 (Bøje 1355).

Samtidig *disk* 14 cm i tv., med 2,5 cm bred fane hvorpå graveret cirkelkors. I ny tid er der sat en forstærkning under fanen langs kanten.

Oblateske, fra 1800'ernes anden halvdel, af sort porcelæn med guld-kors og -kanter, fra Den kongelige Porcelænsfabrik. Tilsvarende *alterkande.*

Fig. 17. Sygekalk og -disk fra 1715 med givervåben for Frederik Christian Adeler (s. 1670). NE fot. 1980. - Chalice and the paten for the sick from 1715 with coat of arms of the donor, Frederik Christian Adeler.

†*Alterkander*. Inventariet 1647 nævner en flaske til vin, muligvis den tinflaske, der 1667 angives at være til at hente vin i. 1695 opføres en tinflaske på en pot vin og nok en liden tinflaske.⁴¹

Sygesæt (fig. 17) bestående af kalk og disk fra 1715 i samtidigt læderfutteral. Kalken er 11,5 cm høj, har cirkulær fod med fodplade og korte, indknebnede skaftled omkring knoppen. Denne er godronneret på oversiden, mens den karnisformede underdel er glat. På bægeret graveret våben for Frederik Christian Adeler (jfr. alterstagerne) flankeret af graveret skriveskrift: »Fölleslöv Kirche 1715«. Under foden fire stempler: mestermærke for Hendrich Reinicke (Bøje 290), Københavnsmærke 1715, guardeinmærke for Conrad Ludolf og månedsmærke skorpionen. Disken, 7,5 cm i tv., er glat, med graveret indskrift som kalkens på fanen og våben i bunden.

Futteralet har stemplede ornamenter, hvis forgyldning i nogen grad er slidt. På låget læses kirkenavnet med stemplede versaler langs kanten: »Fölleslöv Kir(ke)«.

Oblatæske (fig. 18), fra 1800'ernes tredje fjerdedel, 7 cm i tv. I låget stempel for Gottlieb Westi (Bøje 1777), der fik borgerskab i Holbæk 1850 og døde 1886. Desuden Holbæks bymærke (Bøje 1757).

†*Sygesæt*. Inventarierne fra 1647 til 1695 nævner en lille sygekalk og -disk af sølv.⁴²

Alterstager (fig. 19), fra 1716, 71 cm høje (85 med lysepig). De svære stager hviler på tre ørne med udslåede vinger (fig. 20); det nederste skaftled er fladt med graveret indskrift, derover forskelligt udformede profilerede og øverst en flad lyeskål, hvori kraftig lysepig. Til et kugleled på skaftets øvre del er fastgjort våbenskjold for kirkeejeren, hvis navn fremgår af den kursiverede indskrift: »Fölleslöv Kirke. Anno 1716. Fridrich Christian Adeler«. - Syvarmet *stage*, fra 1900'erne? Af et par stager fra 1800'erne, af metal (zink?) står den ene i sakristiet, mens den anden 1980 lå på våbenhusloftet.

†*Alterstager*. 1647, 1667 og 1695 nævnes to stager af messing.⁴² 1836 var altret forsynet med tre store og udmærkede lysestager,²⁷ af hvilke de to må være de nuværende alterstager, hvorimod den tredje næppe kan være den syvarmede, da disse først kom på mode senere i århundredet.

Alterbøger. 1) Kun to sider, nu indlagt i en yngre bibel, af »Det Ny Testamentis Bøger paa Danske ... Prentede i Kiøbinghaffn Aar 1607. Med H(ans) K(ongelig) M(ajestæts) synderlig Privilegio«.

2) »Huus-Postill, eller Udførlig og fuldstændig Forklaring over Søndags Evangelier og Høymesse: Texterne, tillige med En Forberedelse til den Evangeliske Historie, og et hoføyet Register, og Jerusalems Afteigning, ved Hans Mossin, Sogne=Præst til Kors=Kirken i Bergen. Anden Deel. Bergen, 1768, trykt i For-

Fig. 18. Oblatæske fra 1850-75 (s. 1670). NE fot. 1980. - Wafer box from 1850-75.

Fig. 19. Alterstage fra 1716, med våben for kirkeejeren, Frederik Christian Adeler (s. 1670). NE fot. 1980. - *Altar candlestick 1716, with the coat of arms of the church patron Frederik Christian Adeler.*

fatterens eget privilegerede Bogtrykkerie«. I medtaget skindbind.

3) »Forordnet Alter-Bog for Danmark. Kjøbenhavn. 1830«.

4) »Vandringen til Graven. Dimis=Prædiken af Edouard Mau, Candidat i Theologien. Udgiven for Venner. Kiøbenhavn, 1834«.

5) »Det christelige Læreembede. Ordinations=Prædiken af E. Mau, Sognepræst for Haaslev og Tingjellinge Menigheder i Siællands Stift. Kiøbenhavn. Paa Boghandler N. C. Ditlevsens Forlag. 1835«.

Bøgerne opbevares i præstegården.

Et *†røgelsekar* nævnes første gang 1647⁴¹ og sidst i en indberetning 1809, da det beskrives som et »tårnet« røgelsekar, eksempelvis som i Havrebjerg (s. 1102 med fig. 21) eller Vig (Ods hrd.), sidstnævnte nu i Nationalmuseet.

†Messehagler. 1647 og endnu 1695 omtales en messehagel af gyldenstykke.⁴³ 1836 ønskedes en ny hagel, da den gamle blev ødelagt ved en brand på Algestrup.³² 1862 nævnes en rød fløjls-messehagel med ægte guldtråds kors og -kantsning.¹¹

Alterskranke, fra 1800'rne, halvrund med enkle, lysbrune standere og brunrød håndliste, alt af træ.

Font (fig. 23), romansk, af granit, af Kalundborgtypen, der anses for at være udført af den såkaldte Hvidemester.⁴⁴ 84 cm høj, tv. 77 cm. Fod og kumme er hugget af to sten og cementeret sammen. Foden, af rødlig granit, er formet som et terningkapitel med vulst foroven. Den bagerformede kumme, af en mere grå sten, har lille tovvstav ved mundingsranden. Fonten, der er beslægtet med den i Rørby (s. 1523) rensedes 1869 for oliemaling. 1862 i tårnrummet, antagelig kort efter det 1922 derom fremsatte ønske flyttet til den nuværende plads ved nordvæggen i andet fag.¹¹

Dåbsfad, fra o. 1550, af messing, tv. 60 cm, dybde 7 cm. I bunden drevet fremstilling af Bebudelsen inden for ulæselig minuskelskrift; uden om den en drevet krans af spidsovaler med skiftevis blomst og blad (sml. Rørby s. 1524, fig. 29). På fanen springende hjorte forfulgt af hunde og inderst en krans af stemplede kroner.

Dåbskande, fra 1900'rne, af messing.

Fig. 20. Detalje af alterstage fra 1716 (sml. fig. 19). Den ene af tre ørne, som bærer stagen (s. 1670). NE fot. 1980. - *Detail of the altar candlestick. One of the three eagles which carry the candlestick, cf. fig. 19.*

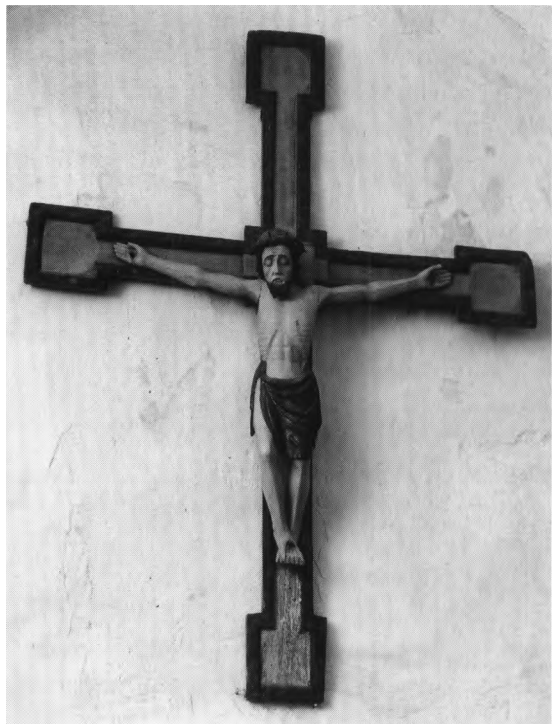

Fig. 21. Korbuekrucifiks fra o. 1400 (s. 1672). NE fot. 1980. - *Chancel-arch crucifix c. 1400.*

Korbuekrucifiks (fig. 21) fra o. 1400, figuren 100 cm høj, korstræet 186. Kristus hænger i strakte, næsten vandrette arme med hovedet anbragt lidt skævt for kroppen; det har markerede ansigts-træk med lang, lige næse og lukkede øjne under næsten kvartcirkulære øjenbryn. Tæt, kort hageskæg. Håret falder om bag skuldrene, med flettet tornekrone og torne af træ. Ribbenene er markeret med en lille vunde i Kristi venstre side. Lændeklædet falder blødt ned over venstre knæ, mens det er løftet op i den anden side, således at højre lår er bart; samme karakteristiske udformning ses på figuren i Nykøbing og i mindre udpræget grad på den i Nordrup.⁴⁵ Der er to snipper, den største ved Kristi venstre hofte. Benene er skarpttryggede, fødderne overlagte med højre øverst.

Korstræet har ramme med ædelstensfordybninger langs kanten følgende firkantfelterne for enderne og i korsskæringen. I felterne ses svage cirkelformede fordybninger, undtagen i det nedre.

Den nuværende staffing går antagelig tilbage til 1907, da synet anbefalede en istandsættelse svarende til altertavlens og prædikestolens.¹¹ Figuren har naturlig karnation med forgyldning på hår, tornekrone og lændeklæde; korstræet er beigeifarvet med brune kanter.

Tidligere hvilede krucifikset på ankerbjælken foran koret (jfr. fig. 22), siden 1920 hænger det på skibets nordvæg over døren til våbenhuset.¹¹

Prædikestol (fig. 24) med reliefskåret årstal 1595 på den samhørende himmel; trappe fra ny tid. I opbygning svarer stolen til den i Jyderup (s. 745 med fig. 19) fra 1597 og består nu af fire fag, hvoraf det nærmest opgangen er lidt smalere end de øvrige. Fagene adskilles af kannelerede søjler med bladskede forneden og forvansket korintisk kapitæl. I felterne er arkader med kannelerede pilastre og treblad i sviklerne. Såvel det høje postament som gesimsen har vinkelbøjede hjørnefremspring, postamentets med rudebosse inden for profillister. I de mellemliggende felter ses latinske indskrifter med reliefversaler: »Qvi credit in filivm habet vit« (Den, som tror på sønnen ..., Joh. 3,36) og i gesimsen: »Verbvm domini manet in eternvm« (Herrens ord forbliver evindeligt ... 1 Pet. 1,25). Under postamentfremspringene sidder englehoveder og imellem dem nyere hængestykker.

Himlen er sekssidet med én længere side ind mod væggen; på undersiden er profillisteindrammede felter og under det midterste, af form som himlen, hænger Helligåndsdue. Gesimsen svarer til kurvens med indskrift i fem felter; det første skjules af hvælvpillen, men kendes fra ældre indberetning: »(Sic devs dilexit mvndvm) vt filivm svvm vnigenitvm daret vt omnes qvi credit in evm non pereat sed habeat vitam eternam 1595« (Således elskede Gud Verden ... Joh. 3,16). Under hjørnerne englehoved og derimellem volutformede hængestykker. Tresidede topstykker hvori halvrosen og på toppen drejet vase, på hjørnerne tinder med drejede spir.

Opgangen består af trappe med enkel håndliste. Stolen hviler på muret kasse formet efter kurven.

Farverne er rød, grøn og sort, således at søjler og pilastre er røde og arkadefelternes bund sort

Fig. 22. Indre, set mod øst. P. Hauberg fot. 1895. - Interior to the east.

med gyldne frakturindskrifter: »Vor Christelige trosartickel Jeg troer paa ...«, »Den Artickel om vor Igenløselse Oc paa Jesum Christum«, »Nedfoer til Helffuede, Tredie ...« og »Den Artickel om vor helliggiørelse Jeg troer paa den ...« svarende til ordlyden før sidste restaurering, da stolen i øvrigt stod hvid med forgyldning.

Ved sydvæggen, øst for tredje vindue, svarende til opstillingen 1895 (jfr. fig. 22).

Panelet øst for prædikestolsopgangen kan høre sammen med stolen eller et sæt stolestader. Det har tre arkadefelter med glatte pilastre og bueslag; i sviklerne perspektivøjne. På østsiden flere indridsninger med versaler: »Lavrentivs Olaiiw 1639«, »Hermannus Hermann 49« og »Caius Fridericus Weile 1727«. Sidstnævnte kan tænkes at være en søn af præsten Gregers Lauritsen Weile (1708-54).

Stolestader, fra 1859, oprindelig med døre, som fjernedes efter synets opfordring 1871;⁴⁶ endnu 1908 var dog de to østligste i begge sider bevaret (jfr. fot.). Langs væggene er der samtidige paneler. Gavlene har udsavet nygotisk ornament inden for glat liste langs kanten og afsluttes foroven af lavt, tunget topstykke. Nogle af nordsidens rygstød er ældre; sæderne i kvindestolene blev 1891-92 gjort bredere og 1893 i mandstolene, hvorefter alle maledes, antagelig med den foreslåede egetræsfarve.¹¹ Nu fremtræder de beige farvede med rødt og grønt på gavlenes nygotiske skæringer.

I tårnrummet står to bænke fra 1800'erne med åben ryg, svarende til fem i Særslev.

I sakristiet er bevaret murede vægbænke ved vest- og nordvæggen samt den nordre del af østvæggen.

Fig. 23. Parti af langhusets andet fag med vægpanel fra 1590'erne (s. 1674), i forgrunden den romanske døbefont af granit (s. 1671) med dåbsfad fra o. 1550 og ny kande (s. 1671). NE fot. 1980. - *Part of the second bay of the long-house with wall panel from the 1590s; in the foreground is the Romanesque, granite font with baptismal dish from c. 1550 and new ewer.*

†*Skrifte- og degnestole*. 1862 omtales to runde stole anbragt ved hver side af altret; at dømme efter fotografier fra 1895 (fig. 22) bestod de, som beskrevet, af et glat, rundet panel (sml. †her-skabspulpitur i Hørby s. 504 med fig. 17). Ved synet 1869 påpegedes, at degnestolen kunne fjernes og i stedet indrettes i den øverste mand-folkestol og den overflødige stol for præsten bortages.¹¹

†*Herskabsstol* (sml. fig. 22), 1725-1800, tillagt ejerne af Egemark og Algestrup; stolen ses på ældre fotografi stående i korets nordside og synes at have været indrettet som den ligeledes fjernede i f.eks. Undløse fra 1738 (s. 387). Denne bestod af tre fag med panel forneden og derover firkantede åbninger, med grønne gardiner til at trække for.¹¹ Dybden var ét fag, og over gesim-sen sad lave topstykker. Muligvis identisk med

den stol, der i indberetning 1895 omtales som lukket præstestol med vinduer og gardiner.

Langs væggene i langhusets andet fag sidder *paneler* (fig. 23) fra o.1600. Der er syv fag i hver side, alle vandret delt og adskilt af smalfelter. I forbindelse med ændringen af hvælvene (jfr. s. 1659) blev panelerne beskåret mod øst. De nedre felter er glatte, de øvre rummer arkade, som hviler på kannelerede pilastre og har tre-blade i sviklerne. Ligesom på alterbordspanelet er profilkapitælerne skåret ind i den indram-mende profilliste. Foroven gesims med glat, gennemløbende frise og småkonsoller under den profilerede kronliste. Felternes bund er sort, i øvrigt er anvendt to grå nuancer, hvidt og svagt rødt.

Også ved sakristiets østvæg er der paneler med rektangulære felter indrammet af profilli-

ster undtagen forneden, hvor der er skråkant med indsnit som på alterbordsforsiden. Beklageligvis fjernedes det tilsvarende langs vestvæggen ved restaureringen i 1970'erne.

†*Skabe*. Inventariet 1667 nævner et træskab oppe ved altret (monstranshus? vægskab?) og et i sakristiet.¹⁴

Pengeblok (fig. 28), fra 1600'rne, gravet ned i gulvet, hvorefter højden over gulvniveau er 58 cm. Den næsten kvadratiske blok dækkes på den øvre del af tætsiddende jernbånd, hvoraf tre er hængselbånd over forsidens låge. I øverste og nederste bånd sidder krampe til tjernstang, som har tjent til yderligere sikring. Pengeslids i det jerndækkede låg. Hjørnerne er affasede forneden; her og på siderne et mønster af små, firkanter udstemninger. I våbenhuset, vest for døren til skibet.

Lille, vaseformet *pengebøsse*, fra 1800'rne (?) af messing, svarende til en i Særslev.

†*Pengetavler*. Inventariet 1862 nævner tre tavler til at ombære i kirken.¹¹

Dørfløje. Den spidsbuede indgangsdør til våbenhuset er fra 1869;¹¹ ydersiden er flammeret omkring glat felt formet som latinsk kors. Grågrøn på begge sider. De øvrige døre stammer fra forrige eller dette århundrede og er grågrønne udvendig, brungrå indvendig.

†*Pulpitur*, fra 1625, ifølge kirkebeskrivelsen 1862, da det var fjernet.¹¹ Det omtales første gang 1666 i forbindelse med reparation af nogle stole derpå¹⁴ og nævnes 1827, da en ny dør og et gelænder til pulpituret ansås for nødvendigt.³²

Orgel, bygget 1938 af A. C. Zachariasen, Århus.⁴⁷ Ombygget 1956 af A. C. Zachariasen & Søn, Risskov.⁴⁸ Otte stemmer og én transmission, ét manual og pedal. Dispositionen er uændret: Manual: Bordun 16' (basstemme, transmitteret fra Subbas 16'), Principal 8', Gedakt 8', Quintatøn 8', Oktav 4', Rørfløjte 4', Nathorn 2', Mixtur 1'. Pedal: Subbas 16'. Elektropneumatisk aktion (oprindelig pneumatisk), keglevindlader. I tårnrummet. Spillebordet, der oprindelig havde sin plads i orgelhusets nordside,⁴⁹ har siden 1956 været anbragt fritstående i skibets nordvestre hjørne, med klaviaturet mod nord. Facaden har piber af sølvbronzeret zink i

Fig. 24. Prædikestol med reliefskåret årstal 1595 på himlen (s. 1672). NE fot. 1980. - Pulpit with the date 1595 carved in relief on the sounding-board.

uindrammet opstilling. †*Harmonium*, leveret 1889 af Petersen & Steenstrup, København.⁵⁰ I sydsiden af langhusets andet fag.

Salmenummertavlerne, antagelig fra o. 1970, er sortmalede plader med søm til metalnumre, svarende til annekskirkens. De ældre tavler, nu ude af brug, men kendt fra fotografier, havde glat ramme med rundede hjørner og søm til numre af metal. Muligvis anskaffet efter synets opfordring 1905.¹¹

Lysekroner, sikkert ophængt 1919, da der blev installeret elektrisk lys.⁵¹ Barokform. De afløste petroleumshængelamper kendt fra ældre fotografier (jfr. fig. 22).

Hatteknager, af træ, gråmalede, på våbenhusets nordvæg.

†*Ligbårer*. Inventariet 1667¹⁴ nævner en ligbåre, og 1814 ønskedes en ny anskaffet.²⁰

†*Tårnур* omtales tidligst 1647.⁴¹ 1661 repareredes det af Søren Sejermager fra Helsingør,¹⁴ og var 1757 ude af brug.⁶ Det nævnes 1862, da det formodedes at være borttaget ved kirkens reparation 1833 (jfr. altertavle).¹¹

Klokker. 1) (Fig. 27) støbt 1615 af Hartvig Quellichmeyer. Tvm. 120 cm. Om halsen indskrift med reliefversaler: »Hartwic Qvellichmeer stoebte denne klokke til Follitzlof kirke wdi Sten Brahes lensmands og Niels Hansons sogneprestes tid. Anno mdcxv« (fig. 26). Smalle laurbærbladborter indrammer og adskiller de to skriftlinjer, som flankeres af buefrisebladbort. På legemet fire relieffer forestillende Moses med lovens tavler, korsfæstelsesgruppe med Maria, Johannes og Maria Magdalene endvidere Kærlighed med børn og Ganymedes med ørnen? Flere af reliefferne (fig. 25) kendes fra andre klokker af samme støber, således ses Moses på klokker i Gjorslev, Alsted og Ganløse fra henholdsvis 1615, 1618 og 1619,⁵² mens korsfæstelsesgruppen er brugt i Lundby 1615 og Ganløse.⁵³

2) »Støbt af P. Petersen Kiøbenhavn anno 1806. Gud alene æren« oplyser indskriften med reliefversaler om halsen. Tvm. 96 cm. Bladbort over og under indskriften. - 1812 noterede synet, at den på kirkegården stående klokke ikke kunne ophænges før tårnets udbedring; hermed

Fig. 26. Detalje af indskriftbånd og friser på klokke nr. 1, sml. fig. 27 (s. 1676). NE fot. 1980. - *Detail of inscribed band and friezes on bell no. 1, cf. fig. 21.*

sigtes til den ikke ubetydelige revne, som var påpeget allerede 1809 (jfr. endvidere †klokke nr. 2). Endnu 1816 stod klokken under åben himmel på kirkegården.²⁰

†*Klokker*. 1) En klokke, hvis alder ikke kendes, er nævnt i regnskaberne 1664, da den omstøbtes til †klokke nr. 2. Opgives da at veje 2 skippd. 15 lispd. og 7 skålpd.¹⁴

2) 1664, omstøbt af †klokke nr. 1, vægt 3 skippd. 3 lispd. 3½ skålpd.¹⁴ Dens indskrift kendes fra præsteindberetningen 1758: »Anno 1664 in septembri haver hr. Ludvig Herrfort sognepræst til Fellislob og Særslob sogner ladet omstøbe denne klokke til Guds ære og meenighedens tienneste, efter ærlige, agtbare og

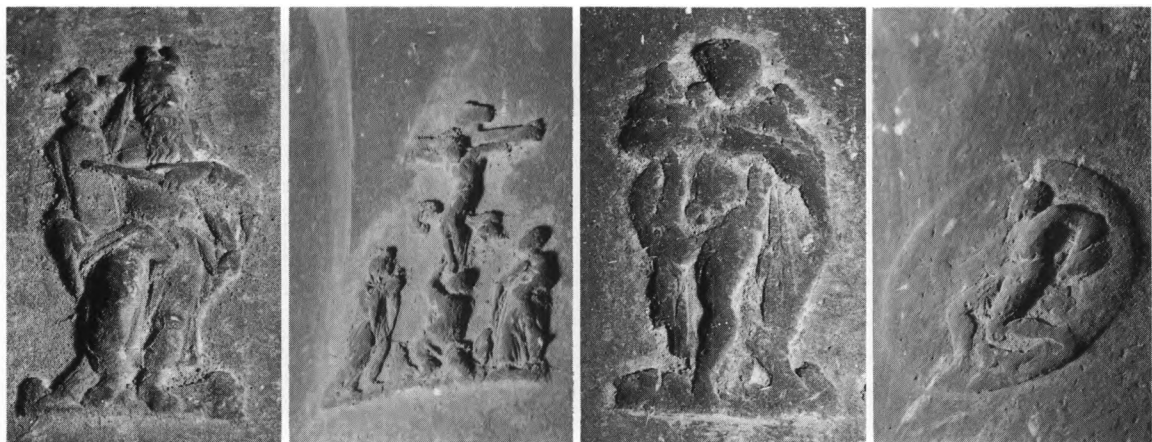

Fig. 25. Relieffer på klokke nr. 1: Moses med lovens tavler, Korsfæstelsen, Kærlighed og Ganymedes med ørnen? Sml. fig. 27 (s. 1676). NE fot. 1980. - *Reliefs on bell no. 1: Moses with the Tables of the Law, the Crucifixion, Love and Ganymede with the eagle? Cf. fig. 21.*

Fig. 27. Klokke nr. 1, støbt 1615 af Hartvig Quellichmeyer (s. 1676). NE fot. 1980. - *Bell no. 1, cast in 1615 by Hartvig Quellichmeyer.*

velfornemme mænds Johan Fellislob kong. may. commissarii og Aans Christophersen Jortes kong. may. stifttskriver Plums vers: over Sielands stifttes kirker ordre Lennemarch aus Cal-lundborg hat mich gegossen«. ⁵⁴ Klokken betegnes som den lille klokke; 1791 var den i stykker. ⁵⁵

Klokkestol, o. 1600? af eg, med fornyelser af fyr (den yderste skråstiver), muligvis fra 1815, da en ny klokkestol fordredes. ²⁰ Under klokkerne skråbånd omkring lodret stiver.

GRAVMINDER

†*Epitafier*. 1) 1615, over Berthel Pedersen, †1596, bekostet af hans efterfølger Niels Hansen Saxild. ⁵⁴ Af en beskrivelse fra midten af 1700'rne ³⁶ synes det at fremgå, at der var tale om et maleri udformet i lighed med f.eks. storfeltets i epitafium nr. 1 i Århus Vor Frue kirke (DK. s. 1191 med fig. 142). Det oplyses, at Kristus på korset var malet midtpå, som vanligt flankeret af afdøde med hustru og børn fordelt efter køn. Ved hver fremstilling sås en firkantet sort tavle, hvis forgyldte bogstaver på latin meddelte den af-

billedes navn og data: »D(octor) Bart(hel) i 26 år kirkens sognepræst, †24. marts 1596, 63 år gammel« og over ham ved efterfølgeren »Hr. Nicolaus Iohannis (Niels Hansen [Saxild]), sognepræst, †1623«. Ved siden af ham igen var malet tre af hr. Bertels sønner, som var døde i ungdommen: »Christen« uden aldersangivelse, »Anders 4 år« og »Iohannes 10 år«. Nedenunder, ved deres fødder var malet endnu en søn med indskrift over hans hoved: »Christe(n) Bertelsøn, †1602, 14 år gammel«; ved siden af ham et svøbelsesbarn: »Bartolinia seks måneder«. Navnet viser, at det er en pige, som formentlig har været malet helt i forgrunden på kvindesiden, hvor hr. Bertels hustru, »Cicela Christe(n)s(datter) død 42 år gammel«, sås sammen med datteren »Mette Bertels D(atter), 19 år gammel« og over hende »Bodil Bertels D(atter) 8 år« og endelig igen »Bodil Bertels D(atter), †19. september 1602«.

Under maleriet var en latinsk indskrift med forgyldte bogstaver, som meddelte, at epitafiet

Fig. 28. Pengeblok fra 1600'rne (s. 1675). NE fot. 1980. - *Seventeenth-century alms post.*

Fig. 29. Gravsten nr. 1 fra 1575 (s. 1678). Ved flytning opstillet på hovedet. NE fot. 1980. - *Tombstone no. 1 from c. 1575.*

var opsat 1615 af Bertel Pedersens efterfølger i embedet, Niels Hansen og hustruen Cecilie Christensdatter (sml. gravsten nr. 3).

2) 0.1682. Israel Hanssøn Assonius, *1646, †1682, med kone og seks børn.⁵⁴ Ifølge oplysningerne i J. H. Larsens beskrivelse fra 1832 har epitafiet rummet et maleri af Kristus på korset; på dets højre side sås præsten i ornat med sine tre sønner og på den anden side hans kone med tre døtre, »en meget underlig men vist meget

velment ide« skriver Larsen. Der synes at være tale om en velkendt type, jfr. f.eks. præsteepitafierne fra slutningen af 1600'erne i Beder og Sak-sild (DK. Århus s. 2296 med fig. 16 og s. 2433 med fig. 30). Sml. gravsten nr. 5.

Mindetavle. 0.1865 over soldat Niels Peter Larsen, der faldt ved Dybbøl 18. april 1864. Hvid marmortavle, 73 x 50 cm, med fordybede, sortmalede versaler. På sydvæggen i fjerde fag, øst for vinduet.

Gravsten. 1) (Fig. 29) o. 1575. Gravskriften, hvoraf enkelte fordybede versaler anes, var udslett allerede i århundredets begyndelse. Trapezformet, grå kalksten, 212x77-94 cm. Ved langsiderne frugter trukket på snor afbrudt af klatrende englebørn og forneden gedebuk stående på bagbenene. Imellem dem kartoucheskjold, hvori ses mand med pludderbukser. På tilsvarende plads foroven diademhoved og volutbånd med delvis bevaret citat fra Apoc(alypsen). 1906 lå stenen på kirkegården, øst for våbenhuset, 1920 opstillet, på hovedet, ved våbenhusets vestvæg.

2) (Fig. 30 a-b) o. 1613, figursten over Christen Nielsen, †22. maj 1613, ti år gammel, søn af tidligere sognepræst Niels Hansen (sml. sten nr. 3). Stenen, der i kilderne betegnes som ligeså prægtig som faderens, men mindre,³⁶ måler nu 100x62 cm. Dertil hører desuden et tresidet brudstykke, 23x36 cm, hvis indskrift med fordybede versaler: »Christen Nielsen ... som var ... sogne ...«¹¹ godtgør, at det hører til denne sten. Vest for tårnet, hvor den o. 1760 lå ved siden af faderens.

3) (Fig. 31) o. 1623. Figursten over hr. Niels Hanson [Saxild, †4.] juli 1623,⁵⁶ 61 år gammel, da han havde været præst 27 år, provst i Ars og Skipping herred i □ år, og hustruen Citzel, †□. De havde levet i ægteskab 27 år og avlede seks børn, fire sønner og to døtre sammen (sml. gravsten nr. 2). Rødgrå kalksten, 181 x 115 cm, samlet af syv stykker. Gravskrift med fordybede versaler i syv linjer i skriftfelt forneden. Præsten og hans hustru er afbildet i hel figur, han i ornat, hun i lang kjole hvorover kappe; begge holder bog. Imellem dem Kristus med sejrsmantlen i venstre hånd og i hjørnerne englehoved med den

ene vinge oprullet. På den øvre ramme fordybet versalindskrift: »O dv død ieg vil verre din forgift Hos: 13«. Slægtskabet med en gravsten i Linå kirke (Gjern hrd., Skanderborg amt) over sognepræst Rasmus Nielsen, †1611, og hustru, er så nært, at det ikke kan udelukkes, de er udført i samme værksted. 0.1760³⁶ og endnu 1862¹¹ lå stenen på kirkegården, ved enden af tårnet, i nærheden af sønnens (nr. 2). 1895 og 1906 nævnes den i sakristiet, 1920 opstillet ved våbenhusets vestvæg.

4) (Fig. 32) o. 1650, over h(r.) Anders Mortensen, sognepræst, †12. marts 1650, 39 år gammel, og hustru Iohane Twge da(ter), †16□. Rødlig kalksten, 191 x 95 cm, med let skråstillede, fordybede versaler langs kanten. Midt på stenen ovalfelt med afbildning af de to afdøde knælende ved krucifiks; over og under det lodrette korstræ brydes ovalen af masker (fig. 35 a). Øverst og nederst fladovale kartoucher hvori evangelisterne set i profil siddende på stol med bogen i skødet, undtagen Markus (fig. 35 b), ansigt til ansigt med deres symbol, antagelig fremstillet efter forlæg, som går tilbage til Virgil Solis, men med flere mellemlid og udeladelser.⁵⁷ Stenen er udført efter samme skema som gravsten nr. 2 i Hjembæk (s. 703 med fig. 31). 1862¹¹ og 1895 i sakristiet, 1920 opstillet ved våbenhusets østvæg.

5) (Fig. 33) o. 1682. Hr. Israel Hanssøn Assonius, * 25. jan. 1646, kaldet til Føllisløf og Særsløf 5. juni 1672, gift med sin kære efterladte hustru, Maren Hansdatter 27. febr. 1672, levede i ægteskab ni år, velsignet med seks børn, tre sønner og tre døtre, †27. febr. 1682, efter at han med god samvittighed havde forestået de to menigheder i ti år og levet 39 år (!). Grå kalksten, 207x111 cm. Gravskrift med fordybede versaler og derunder opbyggelig latinsk indskrift - otte heksametre - med fraktur tværs over stenen. I

Fig. 30 a-b. Gravsten nr. 2 over Christen Nielsen, †22. maj 1613, ti år gammel (s. 1678). a. Tegning fra o. 1760. KglBibl. b. Stenen, som den ser ud i dag. NE fot. 1987. - Tombstone no. 2 for the grave of Christen Nielsen, †22. May 1613 at the age of ten. a. Drawing from c. 1760. b. The tombstone as it is today.

Fig. 31-33. Gravsten. 31. Nr. 3 over sognepræst Niels Hansen, †1623, og hustru Cidzel, †16□ (s. 1678). 32. Nr. 4 over sognepræst Anders Mortensen, †1650, og hustru, Johanne Tygesdatter (s. 1679). 33. Nr. 5 over sognepræst Israel Hansen Assonius, †1682, og hustru, Maren Hansdatter, †1682 (s. 1679). NE fot. 1980. - Tombstones. 31. No. 3 for the grave of the vicar, Niels Hansen, †1623, and his wife Cidzel, †16□. 32. No. 4 for the grave of the vicar, Anders Mortensen, †1650, and his wife, Johanne Tygesdatter. 33. No. 5 for the vicar, Israel Hansen Assonius, †1682, and his wife, Maren Hansdatter, †1682.

hjørnerne cirkelmedaljoner hvori bryststykker af evangelisterne med deres symbol siddende ved et bord med dug. Imellem de øvre stående oval hvori Kristus trædende på slange med sejrspanen i venstre hånd og højre løftet velsignende. På tilsvarende plads forneden ses en oval med liggende putto, der støtter venstre arm på kranium og holder timeglas i højre. Reliefferne genfindes på gravsten nr. 23 fra 1666 i Helsingør S. Olai kirke (DK. Frborg. s. 256 med fig. 139). Sml. †epitafium nr. 2. 1758 lå stenen i koret,⁵⁸ 1895 foran altret, 1920 flyttet til den nuværende plads ved våbenhusets vestvæg.

En stump af en *grav sten (fig. 34), ca. 23 x 23 cm, lys rød kalksten, kan muligvis stamme fra en af de omtalte forsvundne sten, jfr. nedenfor. Der er tale om nedre venstre hjørne med kartouche, hvori evangelistsymbol, tilsyneladende okse. Indmuret i gavlen på en gård i sognet, benævnt Rødegård, hvor den omkring første verdenskrig lå ved trappen.

†Gravsten. 1) 0.1555? Dorthie Nilsdatter, født i Bierby præstegård ... N ... Nilsen, provst i Tudse herred ... Karen Niels Daatter, †28.juni 1555, 12 år gammel. Lå o. 1760 på kirkegården sammen med tre andre sten, for enden af tårnet.³⁶ Stenen, hvis indskrift var næsten borte o. 1760, kan være identisk med gravsten nr. 1.

2) 0.1631. Barrasta Hans Daatter, †24. febr. 1631. Placering som †nr. 1.³⁶

3) 0.1672. Lauritz Isaacsøn Windelboe, tidligere kgl. maj.s fændrik under det sjællandske provincial regiment til fods, født i Hiøringe i Jylland, boede og døde i Vellesloff 6. marts 1672, gift i 27 år med Anna Andersdatter, velsignet med tre sønner, den ene hensovet før faderen. På kirkegården, lige uden for kirkedøren.³⁶

4) 0.1760 nævnes yderligere en sten uden indskrift, hvorunder den tidligere degn Zimmermand lå begravet.³⁶

†Kiste med †kisteplade, fra 1759. Fru Lovisa Christiana Magdalena Charlotta v(on) Barner,

Fig. 34. Stump af *gravsten, nu indmuret i gavlen på en gård i sognet (s. 1680). NE fot. 1988. - Part of a *tombstone now built into the gable of a farm.

født Adeler, datter af hr. Friderich Adeler, ridder, kgl. maj.s stiftsbefalingsmand over Christiansands stift og amtmand over Nedernes amt i Norge og højædle og velbårne frue, fr(u) Anna Beate Rosenkrantz. *27. maj 1731, gift 8. sept. 1758 med hr. Helm(uth) Gothardt v(on) Barner, kgl. maj.s oberstløjtnant af infanteriet.⁵⁹ Efter fire dages fødselssmerter døde hun tillige med en datter natten mellem 26. og 27. maj 1759 og indgik således i en alder af 28 år til et evigt liv natten til den samme årsdag, som hun var indgået til det dødelige. Gravskriften begyndte med citat fra 1. Mos. 35, 16: Da fødte Rachel, og det gik hende hårdelig ... Oval plade af bly.

Kisten, der var betrukket med sort skind, stod på to ligskamler i sakristiet.⁶⁰

Kirkegårdsmonument. (Fig. 36) 1844. Sognepræst Jens Brinck, †1815, og Karen Brinck, født Clausen Borck, †1840, samt en datter Wilhelmine Brinck, †1844. Opsat af efterlevende børn og søskende. Støbejernsmonument, 100 x 38 cm, med reliefversaler. I kirkegårdsmuren, vest for tårnet.

I familien Grüners gravkapel (jfr. s. 1655) står ni kister, af eg, hvorpå kisteplader:

1) 1854. Thomasine Ludvigne Grüner, *23. nov. 1848, †7. febr. 1854.

2) 1871. Ane Kirstine Heboe, født Withussen, gift første gang med justitsråd, universitetsforvalter T. L. Grüner, *1789, †2. febr. 1871.

3) 1880. Thomas Ludvig Gustav Grüner, *16. juli 1854, †14. okt. 1880.

4) 1888. Mariane Ludvigne Annestine Grüner, *1. maj 1858, †21. febr. 1888.

5) 1894. Christian Emil Grimer, hofjægermester, ridder af Dannebrog, ejer af Egemark fra 10. jan. 1841 til 1. marts 1894, *4. febr. 1809, †1. marts 1894.

6) 1897. Hans Frederik Gustav Grüner, født og død 8. sept. 1897.

7) 1897. Hilda Laura Grüner, født Lohse, *23. juni 1865, gift 28. dec. 1889 med Gustav E. Grüner, †16. sept. 1897.

8) 1900. Gustav Emil Grüner, candidatus politici, født på Egemark 1. maj 1858, død på Egemark 21. febr. 1900.

Fig. 35 a-b. Detaljer af gravsten nr. 4, sml. fig. 32 (s. 1679). a. Maske. b. Evangelisten Markus med symbol. NE fot. 1980. - Details of tombstone no. 4 (cf. fig. 32). a. Mask. b. St. Mark the Evangelist with symbol.

Fig. 36. Kirkegårdsmonument af støbejern fra 1844 over sognepræst Jens Brinck, †1815, og hustru, Karen, †1840, samt en datter, Wilhelmine, †1844 (s. 1681). NE fot. 1980. - *Churchyard monument of cast iron from 1844 marking the grave of the vicar, Jens Brinck, †1815, and his wife, Karen, †1840, and a daughter, Wilhelmine, †1844.*

9) 1901. Thomasine Ludvigne Emilie Grüner, født Grüner, født på Spanager 1. dec. 1823, gift 5. nov. 1846 med hofjærgermester Chr. Emil Grüner til Egemark, †5. dec. 1901.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Rtk. 2482.796. 1683-1792, 1823-39. Adkomstbreve og andre dok. vedk. godserne Alkestrup og Egemark. - *KglBibl. Kallske saml.* 488. 4°. [Oplysninger om Føllenslev kirke o.a.]. - *Ved embedet.* Synsprotokol 1862-19 (86). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Indberetninger til Oldsagskommissionen 1808 og 1809, skrivelse fra pastor J. Brinch 1809 (fi-

gurer og krucifiks), indberetninger ved Aage H. Mathiesen 1895 (bygning) og P. Hauberg 1895 (inventar) med tilføjelser ved Erik Moltke 1966, Chr. Axel Jensen 1906 (gravsten), Hugo Johannsen 1980 (bygning), Ulla Kjær 1980 (kalkmalerier), Marie-Louise Jørgensen og Birgitte Skov 1980 (inventar og gravminder), Birgit Als Hansen 1983 (fundament) og Erik Ring Hansen 1985 (stolestader). - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder (herunder mausolæum) ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet 1987.

Tegninger. NM2. Plan ved Aage H. Mathiesen 1895.

- Plan ved Aage Herløw 1926. - *Prøvegravning* ved E. Troelsgaard 1984 (tryk). - *Kunstakademiets bibliotek.* Plan, snit og facader ved Erik T. Harpøth og K. Værge-Pedersen 1927. - Plan, snit og facade ved Orla Nielsen 1936 og Erik Wibroe 1937. - *Kgl. Bibl. Kallske saml.* 488. 4°. [Oplysninger om Føllenslev kirke o. a.]. Gravsten nr. 2.

Notebog. Henry Pedersen XII, 89.

¹ Roskildebispens jordebog s. 164.

² Repert. 2. rk. I, nr. 391.

³ Landebogen s. 137.

⁴ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedr. kirker og sognekald.

⁵ Kronens Skøder II, 640.

⁶ LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1820.

⁷ RA. Rtk. 2482.796. 1683-1792, 1823-29. Adkomstbreve og andre dok. vedk. godserne Alkestrup og Egemark.

⁸ LA. Bispearkivet. 1729-97. Indb. om kirkeköb.

⁹ Salgskontrakten refereret hos Arthur G. Hassø, red.: *Danske Herregårde og Slotte.* Ny Samling I, 1944, s. 384. - 1817 siges kirken at være ejet af interessenterne grosserer Schartau i København og kammerråd Klein på Alkestrup, jfr. LA. Bispearkivet. Ars hrd. 1672-1820.

¹⁰ Jfr. note 7 samt note 32.

¹¹ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(86).

¹² NM6. Fundprot. 1383/1917 og 1750/1930; endvidere Georg Galster: Møntfund i Holbæk Amt, i Årb-Holbæk 1928, s. 62 samt Jørgen Steen Jensen: Møntfund fra kirkegulvene i det gamle Holbæk amt, i Årb-Holbæk 1976, s. 121.

¹³ Førstnævnte år siges »en ny assistenskirkegård, der står i forbindelse med den gamle, at være indrettet«, jfr. note 32. Heroverfor siges i beskrivelsen fra 1862, at kirkegårdens nye del stammer fra 1843 eller -44.

1907 besigtigede synet det til udvidelsen beregnede jordstykke mod syd, som 1911 planeredes og regulariseredes, jfr. note 11.

¹⁴ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkegsk. 1661-72. Kalundborg og Sæbygård amter.

¹⁵ Jfr. Kundby, Sæby (s. 620, 894f.), Holmstrup (Skippinge hrd.) og Egebjerg (Ods. hrd.). Den gamle

diskussion om en forsvarsmæssig hensigt med sådanne åbninger (jfr. specielt Kundby s. 666, note 16) er i vor tid genoplivet af Johan Lange: Værn og våben i kirker og klostre, 1987, s. 63.

¹⁶ I forbindelse med besigtigelsen 1907 af det til udvidelse valgte jordstykke hedder det, at det agtes hegned med en støbt cementmur. 1911 omtales 80 alen mur om »den tidligere udvidede kirkegård«, jfr. note 11.

¹⁷ I beskrivelsen 1862 siges den nye søndre del af kirkegården at være hegned med almindeligt stengærde, jfr. note 11.

¹⁸ Jfr. fot. ved Aage Herløw 1966 i NM2.

¹⁹ Jfr. fot. i NM2.

²⁰ LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretningsprot.

²¹ Jfr. Hofjærgermester Grüners Familiegrav, i Meddelelser fra Akademisk Arkitektforening. Bd. 1, 1899-1900, s. 102-03.

²² Jfr. fot. ved I. Hertzprung 1895 i NM2.

²³ Jfr. eksempler opregnet ved beskrivelse af tårnet i Sæby (s. 901 og 936 med note 23).

²⁴ Dette er muligvis sket omkring århundredskiftet, idet man ved synet 1899 ønskede bomhullerne på tårnet eftermuret udvendig, jfr. note 11.

²⁵ Sådanne bomhuller, der i Føllenslev også ses i korets gavl, har været tolket som levn af forsvarsindretninger, jfr. bl.a. henvisninger i Kirke Helsing (s. 1289, note 30); teorien er senest genfremsat af Johan Lange (note 15) s. 117-32, 254f.

²⁶ Således Kundby, Svinninge og Stigs Bjergby (s. 626, 714, og 757), jfr. endvidere Hugo Johannsen: På sporet af en vestsjællandsk muremester fra 1500'ernes første årtier, i Strejflys over Danmarks Bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 99-109.

²⁷ LA. Skippinge-Ods hrdr.s provsti. 1831-44, 1844-61. Synsforretningsprot.

²⁸ I regnskaberne tales om »reparation af den pille, hvori opgangen til tårnet findes«; det hedder endvidere, at »den pille, som trappen har sin gang« delvis skal nedtages og genopmures, jfr. note 14.

²⁹ Ønsket om ankerbjælkernes fjernelse fremsættes gentagne gange i 1900'ernes første årtier, senest 1922, jfr. note 11.

³⁰ Piller omtales 1820, da der var en revne omkring den (jfr. note 20), og 1827 siges den at være opført i forrige ejers tid, dvs. under grosserer Schartou (s. 1653), jfr. note 32.

³¹ 1901 ønskedes døren til kulhuset fornyet, og 1938 omtales kulhuset under tårntrappen, jfr. note 11. I Kundby (s. 629) er også bevaret et brændselsskur, som efter ændringen af opvarningsmåden benyttes af graveren.

³² LA. Skippinge-Ods hrdr.s provsti. 1824-36. Synsforretningsprot.

³³ Jfr. s. 66, 227 og 252.

³⁴ Jfr. brev 17. aug. 1906 fra Chr. Axel Jensen, der på Niels Termansens vegne beder om henvisning til et par af de på egnen »grasserende« alterbordsforsider fra 1500'ernes slutning med pilastre.

³⁵ Jfr. note 41 og note 14.

³⁶ KglBibl. Kallske saml. 488. 4°. [Oplysninger om Føllenslev kirke o.a.].

³⁷ LA. Skippinge-Ods hrdr.s provsti. 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

³⁸ »Alter og prædikestol i denne kirke er opmalet, som de, ifølge paa dem fundne gamle farver, oprindelig har været. Arbejdet udførtes af maler Niels Termansen maler Jacob Monrad deltog i arbejdet, som begyndtes 16de ... [1905?].« Resten er dækket af aluminiumsfolie, som værner mod et varmerør bagved. Jfr. korrespondance i NM2.

³⁹ Jfr. note 11 og 27.

⁴⁰ Muligvis 1953, da kalk og disk repareredes, jfr. note 11.

⁴¹ LA. Skippinge hrd.s provsti. 1647-1783. Herreds-bog.

⁴² Jfr. note 41, 14 og 6.

⁴³ Jfr. note 41 og 6.

⁴⁴ Jfr. Mackeprang: Døbefonte s. 94. Se desuden s. 96, 104 og 406.

⁴⁵ DK. Sorø s. 650, med fig. 5.

⁴⁶ Jfr. note 37; 1862 var der i alt 38 stole, 20 på den ene side og 18 på den anden, jfr. note 11.

⁴⁷ Zachariasen: Orgelfortegnelse.

⁴⁸ Ved embedet. Menighedsrådets forhandlingsprot.

⁴⁹ Meddelt af sognepræst Alex Jensen, Føllenslev.

⁵⁰ Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegnelse 1915.

⁵¹ Jfr. Bjergsted Vejviser 1979.

⁵² DK. Præstø s. 270, Sorø s. 320 og Frborg. s. 2470.

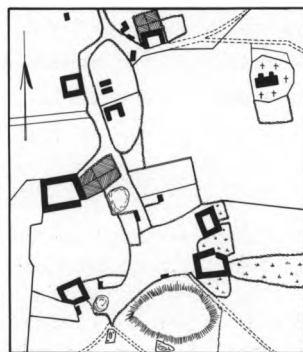

Fig. 37. Landsbyplan 1791. - Village map.

⁵³ DK. Præstø s. 808 og Frborg. s. 2470, fig. 15.

⁵⁴ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁵⁵ RA.DaKanc. F47. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand.

⁵⁶ Suppleret efter note 36 og 11, hvor læsningen af månedsnavnet er usikker.

⁵⁷ Georg Garde: Danske silkebroderede lærredsduge

fra 16. og 17. århundrede med særligt henblik på de grafiske forbilleder, 1961, afbilder s. 282 evangelisten Lukas efter Virgil Solis (1560).

⁵⁸ Jfr. note 54 og 36.

⁵⁹ DaAtlas VI, 222 opgiver navnet Gerhard i stedet for Gothard.

⁶⁰ NM2. Håndskriftsaml. Indb. vedr. Sjælland til Thurah og Hoffman 1755 og 1773. I—II.

NEKSELØ KIRKE

FØLLENSLEV SOGN

Kirken, der ligger på øens sydlige del, lige øst for den nedlagte skole, er opført 1931 efter tegninger af arkitekt Aage Herløw (jfr. Alleshave s. 1771).¹ Den smalle, langstrakte kirkegård skærmes af levende hegn.

Kirken er et enkelt, rektangulært hus med lille korudbygning i øst og i vest et portalfremspring med klokkekvist. Materialet er cementsten og gule tegl, som står hvidkalket, mens taget er hængt med røde sten. - Det indre omfatter et skib med brunbejdset bjælkeloft, oplyst gennem firkantede, afsprossede vinduer. Østenden åbner sig mod den firkantede alterniche, mens der i vest er afskilret et vindfang (våbenhus), flankeret af sakristi (syd) og rum med trappe til klokken og loftet (nord). Gulvene er af gule sten, lagt i mønster med fuge, mens der er fernererede brædder i stolene.

Inventar. Alterparti, prædikestol, stolestader og lampetter er samtidige med kirkens opførelse og af lakeret fyrretræ med sorte og grønne lister.

På alterbordet, hvis forside prydes af Jesumogram, står *altertavlen*, som er et maleri, olie på lærred, forestillende Korsegangen. Det er signeret »V. Gade« og indsat i forgyldt ramme.

Alterkalk, af plet, 17,5 cm høj, med graveret kors på bægere. Under bunden følgende versaler: ATLA ALP samt bomærke for »Dansk arbejde«. - *Alterkande*, 1931, 42 cm høj, af chokoladekandeform med kors og graveret vinranke.

Under bunden graveret giverindskrift: »M. Glud - H. P. Glud. Øgaard 1931«. Endvidere mestermærke ØRSNES, antagelig for Ålborg-firmaet af samme navn, bymærke (19)31 og ulæseligt mærke af sammenslyngede initialer.² - *Altterstager*, moderne barokkopier; desuden syvarmet *stage*.

Den sekskantede *font* er af gråbrun kunststen. Det glatte *dåbsfad*, af messing, 43 cm i tv., har to indvielseskors på fanen, og den hertil hørende *dåbskande*, 29 cm høj, har under bunden bomærke for »Dansk arbejde« samt indstempet »M. & T.«

Pengebøsse, af messing, med graverede versaler på kors: »Til de fattige«.

Et *harmonium* købtes brugt 1981 og opstilledes efter hovedreparation nord for indgangsdøren. Det afløste et *tharmonium* fra 1931.

Kirkeskib, orlogsfregatten »Haabet«. Model af fregatten »Jylland«, bygget og skænket af boelsmand Hans Peter Hansen, Neksøl. Ophængt i skibet 1933.³

Den indskriftløse *klokke* måler 50 cm i tv.

NOTER

¹ Erik Horskiær, red.: De danske Kirker, 2, 1966, s. 119.

² Jfr. Laurits Grun, udg.: Danske Guld- og Sølvsmedes Mærker, 1943, s. 68.

³ Henningsen: Kirkeskibe Holbæk s. 42.